УзССР Давлат китоб палатаси
Инв.
Гос. книжная палата УзССР
9.10.98

Ўзбекистон АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

ÖZBEKISTON ADABIYOTI VA SAN'ATI

1998 йил

ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА

1956 йил 4 январдан нашр этила бошлаган

• 14 август, № 33 (3469) •

ВАТАНГА ФИДОЙИЛАР КЕРАК!

Ўтган йили бўлиб ўтган бир йиғинда «ҳозир мамлакатимизда юз мингдан ортиқ тадбиркор бор» деган ахборот айтилди ва бу натижа мамлакатимизда тадбиркорликка кенг ўрин берилаётганлигининг ижобий самараси сифатида талқин этилди.

Бу кўпми ё оз? Катта бир мамлакатда қанча киши тадбиркор бўлиши керак? Айни шу саволни тадбиркорлиги билан ном чиқарган кишилардан бирига берган эдим, у ҳеч иккиланмай:

— Ҳамма тадбиркор бўлиши керак! — деди қатъий ва яна шу қатъияти билан давом этди, — ёзувчи ҳам, олим ҳам, ишчию тарбиячи ҳам, борингки ота-она ҳам тадбиркор бўлиши керак. Ватанни Ватан, миллатни миллат қилиш учун ҳамма бир тадбир ўйлаши керак, ҳамма излаши, топиши, ўз соҳасида самарага эришиши зарур. Мана, оддий чўпонни олайлик, у тадбиркор бўлмаса, сурувни баҳорга омон-эсон олиб чиқа олмайди. Ҳайдовчи тадбиркор бўлмаса, йўлнинг қоқ ўртасида қолиб кетади. Ўзларингиз-чи, газетачилар, тадбиркорлик билан иш тутмасангизлар тўхтаб ҳам қоласизлар. Ижодий ишни-да, хўжалик ишларини-да билиш зарур.

Бошқа бир суҳбатда Ватан ҳимоячиларидан гап кетди. Шиддати баланд йигитларимиз Ватан ҳимояси билан боғлиқ илмларни, техник малакани қунт билан эгалламоқдалар. Лекин, қизиғи шундаки, биз ҳамиша «Ватан ҳимоячиси» деганда қўлида қурол билан мамлакат сарҳадларида турган жангчиларни тушунамиз. Улар сергак экан, ҳаётимиз тинч ва осойишта бўлади, деб ўйлаймиз. Аслида ҳам шундай. Аммо Ватан ҳимоячилари фақат ўша чегарачиларми? Бизчи? Сизчи? Биз Ватан ҳимоячиси бўла олмаймизми? Менинг назаримда, худди тадбиркорликда бўлгани каби, мамлакатнинг ҳар бир фуқароси ҳам энг аввало Ватан ҳимоячиси бўлиши керак. Ватанни ҳимоя қилиш учун чегарада туриш шарт эмас. Ҳар биримиз ўз иш жойимизда, кўчада, одамлар орасида, саёҳатларда Ватанни, унинг муқаддас қадриятларини ҳимоя қилишга даъват этилганмиз. Фидойи, миллатпарвар, садоқатли кишиларнинг ҳар бир иши, сўз-амаллари ва ҳаттоки ўй-режалари Ватан ҳимояси билан бевосита боғлиқ бўлади.

Ватаннинг бойликларини, ерини, сувини, ўрмонларини, табиий бойликларини ҳимоя қилиш, қўриқлаш керак эмасми?

Ватаннинг шаън-шавкатини, ғурурини, шу азиз Ватанда қарор топган қадриятларни ҳимоя қилиш лозим эмасми?

Шу азиз тупроқдаги эзгуликларни оламаро кўз-кўз қилиш, уларни кўпайтириш, ёмон кўзлардан асраш зарур эмасми?

Ватаннинг интеллектуал бойлиги — ёш истеъдодларни асраб-авайлаш, уларга имкониятлар яратиб бериш Ватан ҳимоясига кирмайдими? Ёшлар қалбини мусаффо сақлаш, онг-шуурларига ортиқча, ёт қарашлар ўрнашиб олишига йўл қўймаслик — бу Ватан иқболи, саодати тўғрисида ғамхўрлик эмасми?

Ватан, Ўзбекистон деганда вужудида алланечук ифтихор туйғулари уйғонадиган ҳар бир киши Ватан ҳимоячиси.

Спортчиларимиз шоҳсупанинг баланд поғонасига чиқиб, эл аро Ўзбекистон гимни янграганида, байроғимиз баланд кўтарилганда кўзига ёш келадиган ҳар бир киши — Ватан ҳимоячиси.

Бу йил буғдой даласидан мўл ҳосил кўтарган, ерни шудгорлаб, келаси йил режаларини тузаётган, янада унумли тадбирлар ўйлаётган деҳқон ҳам Ватан ҳимоясига дахлдор.

Қайсидир ишхонанинг пештоқига «Бу даргоҳдан ҳеч кимнинг кўнгли тўлмай чиқиб кетмасин» деб ёзиб қўйилган экан. Буни кўрган газетхонлардан бири таҳририятимизга мактуб йўллабди: «Мустақил шароитда энди етти йил яшадик. Ҳали шундай замонлар бўладики, бизнинг Озод ва Обод мамлакатимиздан ҳеч ким кўнгли тўлмай, тасаннолар айтмай, қойил қолмай юртига қайтиб кетмайди...»

Шу муштарий ҳам Ватан ҳимоячиси.

Ватанни худди савоб ишдек, ҳар куни ва ҳар ҳолатда, беистисно ҳар биримиз фидойиларча ҳимоя қилмоғимиз даркор. Энг улуғ, энг кучли ва энг самарали ҳимоя эса — инсоннинг қалбида, онгида бўлади.

Ватан ҳимояси унинг манфаатларини асраб-авайлашдан ҳам бошланади.

Чегарада ўз постини ташлаб кетган қўриқчи Ватан хоинига айланади. Божхонада ўн сўмлик шахсий манфаат деб Ватаннинг ўн минг сўмлик, юз минг сўмлик бойлигини четга чиқариб юбораётган назоратчини ким дейиш керак? Бозорда (айрим магазинларда ҳам) меҳмонларни қаллоблик билан чув тушираётган, тарозидан ураётган, ҳақига хиёнат қилаётган ноинсоф сотувчилар-чи? Уларни ким деса бўлади?

Бир ватандошимиз Брюсселдаги машҳур кийим-кечак магазинига кириб, кўйлак сотиб олмоқчи бўлади. Қараса, мутлақо бир хил кўйлакнинг баҳоси бир-биридан беш баробар фарқли эмиш. Юртдошимиз, табиийки, беш баробар арзонини олмоқчи бўлади. Бунинг сабаби, тикувчи арзимаган деярли кўринмайдиган нуқсонга йўл қўйган экан. Савдо деярли пишган пайти , ичкаридан магазин мудири чиқиб, «Йўқ, биродар, меҳмон экансиз, бу нуқсонли кўйлакни сизга сота олмаймиз. Юртингизга бориб, «Фалон мамлакатдаги фалон магазиндан шунақа нуқсонли кўйлакни арзон-гаровга сотиб олдим», десангиз, бу бизга тўғри келмайди» дейди ва ... шу арзон баҳога бенуқсон кўйлакни ўраб беради. Ўша мудир учун битта нуқсонли кўйлакни сотиб топадиган уч-тўрт франкли фойдасидан кўра, Ватанининг шарафи, номи муҳимроқ эди.

Биз-чи? Биз ҳам шундай қила оламизми? Қадимда ўзимизда — бозорларимизда сифатсиз маҳсулотлар, эгаларининг номи айтилиб, худди сазойи қилингандек, кўринарли жойга осиб қўйилар экан. Шу қадим анъанага қайтишимиз керак. Бу ер Ўзбекистон, бу ерда алдашмайди, фирибгарлик қилишмайди, сифатсиз маҳсулотнинг ўзи йўқ, ўзбекистонликлар, ўзбеклар ишончли ҳамкор, ишончли шерик, бу ерда меҳр-оқибат бор, садоқат бор, фидойи инсонлар бор, дейилишига эришмоғимиз даркор. Бу гаплар кимгадир, эҳтимол кулгили туюлар. Йўқ, биродарлар, ахир, яқин-ўтмишда шундай бўлган-ку! Ўзимизда бўлган-ку! Алдоқ, фириб, ўғрилик, қаллоблик бизга мутлақо ёт эди-ку! Қонимизда наҳотки бу фазилатлар сақланиб қолмаган бўлса?!

Бу тўғрисида кўпроқ фикр юритайлик, баҳс-мунозаралар қилайлик, одамларнинг турфа хил мулоҳазаларини тинглайлик. Маҳаллаларда, ўқув юртларида, ёшлар орасида ўтадиган суҳбатларимизда тадбиркорлик, Ватан ҳимояси, унинг манфаатлари каби мавзуларга кўпроқ эътибор берайлик. Ўзимиздан, ота-боболаримиз ҳаётидан таъсирчан мисоллар келтирайлик. Ҳозир жойларда ташкил топаётган «Фидойилар» клублари, бизнингча, ўз фаолиятини айни шу масалалардан бошлаши даркор. Зеро, фидойилик бизни саодат манзилларига элтажак улуғ фазилатдир.

Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

Нормурод НАРЗУЛЛАЕВ

ОЗОД ИНСОНМАН...

Истиқлол оҳанглари

Она замин ўғли, оддий инсонман,
Ожиз бандасиман Қодир Эгамнинг.
Сиз каби оламда бир тирик жонман,
Меҳнатдан топганман ризқ-насибамни!

Бирлик деб яшадим Ҳурликни истаб,
Ҳақиқат йўлида тикканман жонни.
Юрмадим бегона юртларни қўмсаб,
Каъбам деб атадим туғилган жойни!

Шукр, жон-таним бор — ўз Ватаним бор,
Алишмам ҳеч мулкка қадр-эркимни.
Қанийди бир умр бўлсам бахтиёр,
Озод кўргим келар мангу халқимни!

Чархи кажрафтордир бу дунё азал,
Тақдир ва тарихнинг сарҳисоби бор:
Кимга оғу тутар, кимгадир асал,
Кенгларга кенг олам, торлар учун тор!

Мен қурган кўприкдан йўлчи ўтдими,
Мен қазган қудуқдан қондими чанқоқ?
Мен эккан дарахт ҳам илдиз отдими?
Мева, соясини кўрди қай қўноқ?

Бировга тегдими заррача нафим,
Ё енгил қилдими оғирингизни?
Оқлай олармикин ишончни қалбим,
Бахшида этганда бор-йўғингизни?

Ерга ташладимми нолойиқ қадам,
Бетга чопмадимми ўзимни ўйлаб.
Бўлганмас жаҳонда ғанимсиз одам,
Дўст деб қўймадимми душманни сийлаб.

Раҳматни лаънатга алмаштирмадим,
Қарғишмас, олқишни олмоқ бўлдим мен.
Ҳалоллик йўлида отдим кенг одим,
Элим меҳри билан қолмоқ бўлдим мен!

Ҳақ-Тангрим асрасин чала умрдан,
Умрим вафо қилса — менга бўлгани!
Юртим юз ўгирса, қолсам беватан,
Ўша чоғ яхшироқ, дўстлар, ўлганим!

Истиқлол дилбанди, озод Инсонман,
Мендан ҳеч қизғанманг дилда дуони!
Эл-юрт хизматида, шукр, мен борман,
Бағримда яшириб Оллоҳ таолони!

Озод Ватан жамоли

Содиқ МАҲКАМОВ суратга олган

Аҳмад ал-Фарғоний таваллудининг 1200 йиллигига

«НИЛОМЕТР» ЁКИ АДОЛАТ ТАРОЗУСИ

Буюк астроном, муҳандис ва тадқиқотчи ал-Фарғоний номи бутун маърифий дунёга машҳурдир.

Кўпгина асрлар мобайнида денгизчи ва карвонбошилар фойдаланган, юлдузларнининг ҳаракатини ўлчайдиган асбоб-устурлобни ўша зот кашф қилган.

Мисрдаги Нил дарёси сатҳини аниқ белгилаб берадиган, бугунги кунда ҳам мавжуд бўлган улкан иншоот — нилометрни ўша зот барпо этган. Биз ана шундай буюк аждодларимиз исмини фахр билан тилга олиш ҳуқуқига эгамиз.

И. А. КАРИМОВ

Маълумки, Туронзамин халқлари тарихида IX аср XIII аср бошларигача, яъни мўғуллар босқинига қадар бўлган оралиқ муҳим давр бўлди. Унинг асосий белгилари илм-фан ва маданиятнинг барча жабҳаларида қилинган буюк кашфиётларда ўз аксини топди.

Бу даврда яшаб ижод этган алломалар орасида Аҳмад ал-Фарғоний (тўлиқ исми Абул Аббос Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Касир ал-Фарғоний) ўзига хос муҳим ўрин эгаллайди.

Маълум бўлишича, Аҳмад ал-Фарғоний кўплаб фанлар қатори сув илми — гидрология фанининг ҳам катта билимдони бўлган. Унинг бошчилигида Нил дарёсида қурилган сув ўлчаш иншоотининг бизнинг давримизгача, яъни 1150 йил давомида ишга яроқли ҳолда етиб келганлиги фикримизнинг ёрқин далилидир.

Мазкур иншоот Аҳмад ал-Фарғоний илмий меросини ўрганишга бағишланган тадқиқотларнинг деярли барчасида «Аҳмад ал-Фарғоний 961 йилда халифа ал-Мутаваккилнинг кўрсатмаси билан Нил дарёси суви сатҳини ўлчайдиган иншоотни қуриш ва ишга тушириш учун Фустот (ҳозирги Қоҳира) шаҳрига борган»и тарзида эслаб ўтилади.

Англиялик гидролог олим А. Бисвас маълумоти бўйича эса Нил дарёси ўзанидаги Равас оролида қурилган «Нилометр» билан европаликлар, аниқроғи Ле Пар ва Марсел деган шахслар Наполеоннинг Мисрга юришлари вақти (1798-1800 йиллар)да танишишган. Уларнинг тавсифича, сув ўлчаш иншооти квадрат шаклдаги қудуқ кўринишида бўлиб, Нил дарёси билан учта ер ости сув йўллари

Давоми иккинчи бетда

МАДАНИЯТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИДА

1998 йилнинг ўтган ярим йили мобайнида республикамиз маданий ҳаётида кўпгина ўзгаришлар рўй берди. Хусусан, республика Вазирлар Маҳкамасининг Фармонига мувофиқ «Ўзбектеатр» бирлашмасининг ташкил этилгани миллий театримиз ҳаётида жуда катта воқеа бўлди. Шу кунларда эса Ўзбекистон мустақиллигининг етти йиллигини муносиб кутиб олиш мақсадида республика театр ва концерт ташкилотлари бор куч-имкониятларини ишга солиб, катта тайёргарлик ишларини ниҳоясига етказмоқдалар. Бунда, айниқса, республика Мудофаа ишлари вазирлиги, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, касаба уюшмалари федерацияси, вазирлик қўмита ва ташкилотлари уюшқоқлик кўрсатмоқдалар. Бироқ айрим вилоятлар маданият ишлари бошқармалари, хусусан, Қорақалпоғистон Республикаси маданият ишлари вазирлиги зиммаларидаги масъулиятли вазифаларга сидқидилдан ёндошмаётирлар.

Сурхондарё, Навоий, Наманган, Бухоро, Самарқанд вилоятлари маданият ишлари бошқармалари республика Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистонда миллий рақс ва хореография санъатини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорини тўлиқ бажармаётирлар. Яъни шу кунга қадар бу вилоятларда «Ўзбекнаво» бирлашмасининг вилоят бўлимлари ташкил этилмаганини қандай изоҳлаш мумкин!

Бу каби республикамиз маданий ҳаётининг долзарб масалалари Маданият ишлари вазирлигининг навбатдаги ҳайъат йиғилишида кўриб чиқилди.

Кун тартибига қўйилган масалалар юзасидан Маданият ишлари вазирининг биринчи ўринбосари О. Матёқубов, вазир ўринбосарлари Б. Абдураҳимов, М. Абдуқундузов, «Шарқ тароналари» Халқаро мусиқа фестивали ижрочи директори С. Аҳроров маърузалари тингланди. Маърузалардан шу нарса англашилдики, ўзига юкланган масъулиятни чуқур ҳис этиб ишлаётган муассаса ва ташкилотлар билан бир қаторда, ишда сусткашликка, масъулиятсизликка йўл қўяётганлар ҳам учрамоқда.

Бу каби ютуқ ва камчиликлар ҳайъат қарорида ўз аксини топди. Хусусан, қарорда вазирликнинг «Наврўз» Халқаро хайрия жамғармаси билан ҳамкорликда Тошкент шаҳрида «Оила йили»га бағишланган биринчи республика кўрик-танлови ва Жиззах шаҳридаги иккинчи республика кўрик-танловларини ўтказиш тажрибасини оммалаштириш, «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази, «Олтин мерос», «Нуроний», «Соғлом авлод учун», «Маҳалла» жамғармалари билан ҳамкорлик шартномалари асосида ишни ташкиллаштириш, «Шарқ тароналари» Халқаро мусиқа фестивали дирекцияси ишларини янада такомиллаштириш вазифалари кўрсатиб ўтилди. М. Уйғур номидаги Тошкент давлат Санъат институтида аспирантура, ассистентура, стажёрлик тизимига асосланган режиссёрлик ва драматургия мутахассисликлари бўйича Олий курслар ташкил қилиш ҳақидаги таклиф ва иш режаси маъқулланди.

Ҳайъат йиғилишини Маданият ишлари вазири Х. Жўраев олиб борди.

ОРЗУЛАРГА ҚАНОТ БЕРАР ДАВР КЕЛДИ

Айтишларича, миллий театримиз фахри, барча театр санъати ижодкорларининг устози, бетакрор истеъдод соҳиби Шукур ака Бурхонов саҳнада Жалолиддин Мангуберди образини яратишни орзу қилган эканлар. Афсуски, устознинг бу орзулари дилларида армон бўлиб қолган эди. Фақат бугина эмас, яна қанча-қанча актёрларимиз буюк аждодларимиз қиёфаларини саҳнада жонлантиришни орзу қилиб яшадилар.

Минг шукрлар бўлсинки, истиқлол туфайли ўтган устозларимиз орзуларини амалда кўриш бизга — санъатга бугун тер тўкаётган авлод вакилларига насиб бўлиб турибди. Энди тарихимизнинг ҳаққоний саҳифаларини бирма-бир варақлаб, буюк ота-боболаримиз образларини бор бўйи билан саҳнада бемалол гавдалантириш мумкин. Буюк соҳибқирон Амир Темур образини яратиш мустақиллик даври ижодкорларига насиб этди. Бу ҳазилакам гап эмас.

Энг муҳими, катта иқтисодий ислоҳотлар бораётган, республикамиз жаҳон ҳамжамиятида ўз ўрнига эга бўлишга астойдил интилаётган бир шароитда республикамиз ҳукумати, шахсан Президентимизнинг санъатга, хусусан, театр санъатига жиддий эътибори таҳсинга лойиқдир. Айниқса, Президентимиз ташаббуси билан «Ўзбектеатр» бирлашмасининг ташкил этилиши катта воқеа бўлди. Бу аввало, бадиий етук саҳна асарлари яратишимизда, аждодларимиз ва замонларимиз қиёфаларини ҳаққоний гавдалантиришимизда, бир сўз билан айтганда, ўзимизга берилган ижодий имкониятлардан унумли фойдаланишимизда кўринади. Вазифамиз санъатга кўрсатилаётган ғамхўрлик учун қуруқ ҳамду санолар айтмасдан, ишимиз, ижодимиз орқали амалий жавоб беришдир. Бугун амалга ошмай қолган ишлар учун баҳона излашга ҳеч бир асос йўқ. Чунки эркин, самарали ижод учун кенг йўл очилган. Биз фақат ана шу йўлга тушиб, дадил ижод қилишимиз керак.

Эркин КОМИЛОВ,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист

ВИДЕО.. У ШУНЧАЛАР ЗАРУРМИ?

Ойнаи жаҳонда «Болалар тили» кўрсатувини томоша қилиб ўтирган эдим. Яхши, ёқимли кўрсатув. Бир пайт бошловчи қиз болалардан «Қанақа мултфилмларни биласизлар?» деб сўраб қолди. «Сичқон мушукни боплайди, бўри қуённи қувлаб ета олмайди, етиб олса еб қўяди...» деб жавоб беришди. Болалардан бири «Бизникида видео йўқ» деди. Бошловчининг «нега» деган саволига эса «Жуда қиммат экан, адам олиб беролмадилар» дея хўрсиниб жавоб қайтарди. Шунда бошловчи «Эҳ, зўр мултфилмларни кўролмас экансан-да» деди. Уйида видеоси бор болалар бўлса мақтаниб кетишди...

Кўрсатувга ҳеч қандай эътироз қилмаганим ҳолда, ўзимнинг баъзи мулоҳазаларимни билдирмоқчиман. Тасодифни қарангки, ўша куни бизнинг туманимизда «Маърифат ва маънавият» дарслари ўтказилиб, пойтахтдан таниқли журналистлар, ёзувчилар келишган эди. Уларнинг маърузаларидан англадимки, Ғарб мамлакатларининг кўпида болалар видео кўришмас экан, жангари «боевик»лар нима эканлигини ҳатто тасаввур ҳам қилишмас экан. Асосий машғулотлардан бўш пайтларини компютер техникасини эгаллашга, тил ўрганишга, бошқа фойдали ишларга сарфлашар экан. Юртимизга келаётган хорижлик ёшларни кўриб ҳавасимиз келиб кетади — икки-уч тилда бемалол гаплаша олишади.

Биз бўлсак, болаларимизга мушук-сичқон қувламачоғини кўрсатиш билан бандмиз. Тўғри, бу ҳам керакдир. Аммо, ҳамма нарса каби, олди-қочди филмларнинг ҳам меъёри бўлиши кераккa ўхшайди. Болаларимиз ёшлигидан даҳанаки жанг манзараларига, ашаддий қотилликларга тўла филмларни кўриб тарбияланса, эртага улар тарбиясида катта хатога йўл қўйганимизни англаб қоламиз, аммо кеч бўлади...

А. ОҒАЛИЕВ,
Юқоричирчиқ тумани

Озодалик — руҳий комиллик

ПОЙТАХТГА ПОКИЗАЛИК ЯРАШАР

Жаҳонга юз тутмоқдамиз. Жаҳон бизга кўз тикмоқда. Дўст бошга, душман оёққа қарайди, деган гап бор. Ҳар қалай, барчанинг нигоҳи аввало шаҳарнинг катта-кичик кўчаларига, майдонларига тушади. Бас, шундай экан, келинг, кўзгу олиб ўзимиз ўзлигимизга бир қарайлик.

Тошкентнинг ҳар бир туман ва мавзеларига ташриф буюринг. Ҳамма жойда бунёдкорлик ишлари. Қаердадир қувур ўтказиш учун ер кавланган, қайдадир бетон плиталар, қурилиш ашёлари туфайли ноқулайликлар мавжудлигига ва тартибсизликка дуч келасиз. Албатта, ушбу ҳолат вақтинчалик. Қурилишлар якунлангач, шаҳримиз янада гўзаллашади. Бу — яхшилик аломати.

Аввало шаҳарнинг мезбону меҳмонларига эътиборли бўлган асосий иншоотларига бир нигоҳ ташлайлик. Шаҳримизга ўзгача чирой бериб турган Амир Темур хиёбони. Бу ердаги озодаликдан кўнгил яйрайди. Ёнгинасида эса Темурийлар тарихи давлат музейи, унинг ҳовлиси янада ораста! Покизалик бобида ярқ этиб кўзга ташланадиган бу ҳолат, шубҳасиз, бобомиз Амир Темур руҳига бўлган юксак ҳурматимиз рамзидир.

Ундан сўнгра Мустақиллик майдони сари юринг, кайфиятингиз янада кўтарилади. Бу ерда шаҳарга, она юртга бўлган эътиқоднинг бир қиррасига, руҳий янгиланиш жараёнига гувоҳ бўласиз. Шаҳарнинг қоқ марказидаги Миллий боғ анчагина баҳаво жой. Ҳақиқатан ҳам дунёнинг марказий шаҳарларида камёб бўлган оммавий гўзал оромгоҳ. Бу ердаги озодалик ва гўзалликни кўриб дилдаги ғубордан асар ҳам қолмайди. Бир тарафда Олий мажлис биноси салобат билан гўзалликка гўзаллик қўшиб турибди. Шарқ томондаги баландликдан соябон ичра Навоий бобо боғ сайрига шошаётганига назарингиз тушади. Нечун, ул зотга пешвоз чиқмайсиз? Беихтиёр ул пи-

Давоми иккинчи бетда

ШАРОФАТ

Мустақиллик йилларида юртимизда катта-катта ўзгаришлар бўлди ва бўлмоқда. Янгиликнинг катта-кичиги бўлмайди. Мен фақат ўзим истиқомат қилаётган узоқ Сурхон воҳасидаги чекка бир «Шерози» маҳалласи ўзгаришларига тўхталмоқчиман. Энг аввало иқтисоддан бошласак. Мустақил бўлмасимиздан олдин маҳаллада бир дона магазин бор эди. Бугунга келиб уларнинг сони 5 тага кўпайди. Дўконлар ихчамроқ бўлса-да, турли хил маҳсулотларни хоҳлаган вақтда харид қилиш мумкин. Харид қилаётган молингизнинг кўпи узоқ мамлакатлардан келтирилган. Илгари томорқаларда бегона ўтлардан бошқа нарса унмасди. Ҳозир барча томорқалар турли хил маданий ўсимликлар билан яйраб ётибди. Етти йилдан бери экилаётган ўсимликларга парвариш етарли бўлганлиги сабаб, боғ ҳолига келиб, мўл-кўл мева бермоқда. Сабзавот деярли бозордан олинмайди, барчаси ҳар кимнинг томорқасида етиштирилмоқда. Алмашлаб экиш натижасида буғдойнинг ҳосили ҳам анча мўл. Ҳатто айрим томорқалардан тонналаб ҳосил олинмоқда.

Маҳаллада иккита тегирмон узлуксиз ишлаб, кишиларнинг хоҳишига мослаб ун қилиб бермоқда. Энг қувонарлиси, олдинлари фақат пахта ёғи ердик. Ҳозир томорқаларда зиғир, кунжут, ер ёнғоқ экилиб, маҳалладаги беминнат ишлаб турган мойжувозларда сервитамин ёғлар тайёрланмоқда. Бугун ҳар бир оила пиёз, картошка, сабзи, писта, қовун-тарвузларни ўз томорқаларида етиштириб, узоқ юртлардан келган тадбиркорларга пуллаб, оилавий даромад қилмоқдалар. Асосийси, бугун сан-салорлик каби иллатлар ўз-ўзидан йўқолди ва барча тер тўкиб меҳнат қилиб, роҳатини кўрмоқда.

Маҳалладаги ўрта мактабни номигагина битирган ёшларнинг кўпчилиги шу пайтгача қора ишчи бўлиб қолаверарди. Ҳозир эса илм олишга ҳам иштиёқ баланд. Ўқувчилар марказий шаҳарлардаги махсус лицейларга ўқишга бориб, замонавий пухта, илмий-техникавий билимларни эгалламоқдалар. Илм олишнинг манфаатли томонларини мустақиллик барчага англатди. Марҳамат, пухта билимга эгамисан, ривожланган чет мамлакатларда илм олишни давом эттир. Бинобарин, мустақиллик барча имкониятларни яратиб берган экан, ундан унумли фойдаланишга халқимиз сидқидилдан ҳаракат қилмоқда.

Холиёр ХУДОЙБЕРДИ ўғли
Қумқўрғон

Аҳмад ал-Фарғоний таваллудининг 1200 йиллигига

«НИЛОМЕТР» ЁКИ АДОЛАТ ТАРОЗУСИ

Боши биринчи бетда

орқали туташган. Кудуқ ўртасига ўрнатилган оқ мармар билан қопланган саккиз қиррали устунда ажратилган араб тирсак бирлиги (54 см)га ва унинг 1/24 қисми — карат (2,25 см)га тенг йирик ҳамда кичик бўлаклар сув сатҳини ўлчаш имконини берган. Бунинг учун кузатувчи айланма шаклда қурилган махсус зинапоялардан фойдаланган. Бино деворларининг ички томонидан эса араб алифбосида ёзилган ислом динига оид муқаддас битиклар бўлган.

Дунёнинг азим дарёси Нилда ана шундай сув ўлчаш иншоотини қуриш унинг ижодкори олдига гидрология фани билан боғлиқ қатор муаммоларни қўйган бўлиши табиий. Шу маънода фикр юритиладиган бўлса, аллома тайёргарлик жараёнида Нил дарёси ҳақида ўзигача тўпланган бутун гидрологик маълумотларни таҳлил қилган ва айни вақтда махсус кузатув-ўлчов ишларини олиб борган бўлиши аниқ.

Аввало, «Нилометр»ни қуриш учун танланган жойни ҳозирги замон «Гидрометрия» фани нуқтаи назаридан таҳлил қилсак, иншоот қуриш учун танланган жойда дарёнинг маълум узунликдаги қисми тўғри бўлиши, ўзан ва қирғоқлар турли табиий ўзгаришлар (емирилиш, ўпирилиш, қулаш, лойқа босишлар)дан холи бўлиши лозим.

Иккинчидан, дарёларда сув ўлчаш иншоотларини қуришдан олдин уларда сув сатҳи тебранишлари — сув сатҳининг энг катта кўтарилиши ҳамда энг кичик пасайишларини аниқ ҳисобга олиш зарур. Бу эса ўз навбатида ўрганилаётган дарёда сув сатҳининг фасллар бўйича (баҳор ёки кузда сув кўпайиши, куз ва қишда камайиши) ҳамда йиллараро (кам сувли, кўп сувли йиллар) ўзгариши ҳақида тегишли маълумотларга эга бўлишни талаб этади.

Иншоот тизимидаги квадрат шаклидаги қудуқ ўртасида оқ мармар билан қопланган қиррали ўлчов устуни сув сатҳи тебранишларини сиғдира оладиган ўлчамларда қурилган. Аниқроқ қилиб айтганда, қудуқ камида 10 метр чуқурликда қазилган бўлса, устуннинг баландлиги ҳам ундан кичик бўлмаган.

Ўлчов устунининг оқ мармар билан қопланганлигини қудуқ ичини ёритишда алломанинг табиий ёруғликдан унумли фойдаланишга ва натижада сув сатҳини кузатиб борувчига қулайлик яратишга бўлган интилиши деб тушунтириш мумкин.

Хўш, устун нима учун саккиз қиррали бўлган? Биринчидан, саккиз қирра қадимдан баркамоллик рамзи ҳисобланади, иккинчи сабабини англаб етиш учун эса иншоот тавсифида келтирилган «кузатувчи сув сатҳи ҳақида ҳисоб олиш учун айланма шаклида қурилган махсус зинапоялардан фойдаланган», деган жумлаларни эслаш кифоядир.

Иншоот тавсифида унинг асосий қисми ҳисобланмиш қудуқ Нил дарёси билан ер ости сув йўллари орқали туташтирилганлиги қайд этилган, дедик. Рус олими А. Муранов уларнинг сони иккита деса, инглиз олимлари, жумладан, А. Бисвас учта, Г. Херст эса сонини кўрсатмай, «сув йўллари» деб келтиради.

Ер ости сув йўллари сони нечта бўлишидан қатъи назар, Аҳмад ал-Фарғоний «Нилометр» тизимида улардан фойдаланиш натижасида сув сатҳини аниқ ўлчашга имкон яратиш билан боғлиқ бўлган муҳим муаммоларни ҳал этган. Улардан биринчиси, иншоотни дарё ўзанидан маълум масофада қуриб, уни қирғоқлардаги ўпирилиш, емирилишлардан сақлаб, узоқ йиллар ишлашини таъминлашдир. Иккинчи ва энг асосий муаммо — дарёдаги сув сатҳини ўлчашда аниқликка эришишдир.

Маълумки, дарё ўзанида ҳаракатланаётган сувнинг сатҳи тинч (статик) ҳолатдаги сув сатҳидан маълум қийматга фарқ қилади. Ҳаракатланаётган сувга таёқча тик ҳолда туширилганда, оқиш тезлиги қанча катта бўлса, таёқчага урилаётган сув шунча баландга кўтарилади.

Аллома томонидан гидродинамиканинг мана шу қонуни эътиборга олинмаганда эди, сув сатҳини ўлчаш жараёнида маълум хатоликларга йўл қўйилган бўлур эди. Демак, иншоот қудуғини дарё билан туташтирувчи учта сув йўли бўлиши ҳақиқатга яқинроқдир; уларнинг биринчиси дарё оқими йўналишида, қолганлари эса биринчисига тик (перпендикуляр) ҳолатда икки ёндан келтирилган бўлиши керак.

Аҳмад ал-Фарғонийнинг иншоот тизимида ер ости сув йўлларидан фойдаланганлигини яна бир илмий хосияти бор. Яъни, шу йўл билан дарёдаги сув сатҳини аниқ ўлчашда шамол кўрсатиши мумкин бўлган салбий таъсирга бутунлай барҳам берилган. Яна бир тахмин шуки, ер ости сув йўллари қудуқдан дарё томон маълум нишабликда ўтказилган бўлиши керак. Зеро,. фақат шундагина уларни дарё сувидаги лойқа чўкмалари билан тўлиб қолишдан сақлашга эришилади.

Хуллас, Аҳмад ал-Фарғоний иншоот тизимидаги қудуқ, уни дарё билан туташтирувчи ер ости сув йўллари, ўлчов устуни ҳамда унинг сантиметр аниқликдаги бўлакларга бўлиниши кабиларнинг барчасини ҳисобга олиш билан дарёда сув сатҳини «Нилометр» ёрдамида катта аниқликда ўлчаш масаласини ижобий ҳал этган.

Сув сатҳини Аҳмад ал-Фарғоний таклиф этган сантиметр аниқликда ўлчаш усули ҳозирги кунда дунё миқёсида қўлланилади. Жаҳон Метеорология Ташкилоти (ЖМТ)га аъзо бўлган барча давлатларда сув ҳавзалари (дарёлар, кўллар, сув омборлари, ҳатто денгизлар ва океанлар)нинг сув сатҳлари ҳам шу аниқликда ўлчанади. Аллома қўллаган ер ости сув йўлларидан фойдаланиш усули ҳам ҳозирги кунда жаҳон сув ўлчаш амалиётида кенг қўлланилмоқда. Масалан, дарёлар, кўллар, сув омборлари, каналларда сув сатҳини ўзи ўлчаб, ёзиб борадиган «Валдай» ёки океан ва денгизлар сув сатҳларини ўлчашга мўлжалланган «Рорданца» типидаги қурилмалар, гўёки «Нилометр» дан андоза олгандай, худди шу усулда ишлайди. Фақат бу қурилмаларда ер ости сув йўллари ягона ва шу билан бирга улар дарёларда оқим йўналишига перпендикуляр ҳолатда ўтказилади.

Аҳмад ал-Фарғоний дарёларда сув сатҳини аниқ ўлчаб бориш улар сувидан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган кўплаб муаммоларни ҳал этиб беришда жуда муҳимлигини тўла тасаввур этган. Шу туфайли аллома сув ўлчаш иншоотини лойиҳалаш, қуриш ишларига бош-қош бўлиш ва уни фойдаланишга топшириш учун чекланиб қолмаган. Ундан амалий мақсадларда фойдаланиш учун махсус қўлланма — «Миқёси жадид»ни ишлаб чиққан.

Афсуски, ҳозирги кунда ушбу қўлланманинг ҳажми, унда нималар баён қилинганлиги ҳақида аниқ маълумотлар йўқ. Лекин «Нилометр»га бағишланган манбаларда келтирилган маълумотларни таҳлил қилиш натижасида қуйидаги фикрларни билдириш мумкин: «Миқёси жадид» сув ўлчаш иншоотидан амалда фойдаланишда учраши мумкин бўлган муаммоларнинг ечимини топишга имкон берадиган, ўз даврига хос бўлган жадваллар, кўрсатмалар, тавсияномалар мажмуидан иборат бўлганлиги эҳтимолдан холи эмас. Аҳмад ал-Фарғоний Нил дарёсида ўзидан олдин бутунлай бошқача кўринишда қурилган ва бутунлай бошқача тартибда кузатишлар олиб борган сув ўлчаш қурилмаларидан олинган ҳисобларини «Нилометр» билан бир хил асосли баландликка келтирган, яъни ўзидан олдин 240 йил давомида бошқа турдаги сув ўлчаш қурилмаларида олинган ҳисоблар бўйича тўпланган маълумотларни «Нилометр» кўрсаткичларига мослаштирган. Ҳозирги замон гидрология фани тили билан айтганда бир дарёда турли вақтларда ишлаган икки ва ундан ортиқ кузатиш жой (пост)лари маълумотлари асосида «Бир жинсли кузатиш қатори»ни ҳосил қилган. Натижада Нил дарёси суви сатҳи ҳақида қайд этилган кузатишлар «Нилометр» қурилган 861 йилдан эмас, балки 622 йилдан бошланади.

Шу ўринда нима учун Нил дарёсида сув сатҳларини ўлчаш натижалари айнан 622 йилдан бошлаб тикланган, деган ҳақли савол бўлиши табиий. Маълумки, худди мана шу 622 йилда пайғамбаримиз Муҳаммад с. а. в. Маккадан Мадинага ҳаж қилганлар ва шу туфайли бу сана мусулмон йил ҳисобининг боши деб эълон қилинган. Бу ҳақда халифа Умар (чоҳарёрлардан бири) 638 йилда махсус фармон ҳам чиқарган. Кўриниб турибдики, Аҳмад ал-Фарғонийга Нил дарёсида сув сатҳини кузатиш ҳақидаги халифа ал-Мутаваккил томонидан махсус кўрсатма бўлган бўлиши мумкин. Шу кўрсатмани ҳисобга олиб, аллома Нил дарёсида ўзидан олдин 240 йил давомида тўпланган маълумотларни ҳам қайта тиклаган бўлса ажаб эмас.

Қандай сабаблар туфайли тикланишидан қатъи назар, ҳосил бўлган гидрологик қатор муҳим илмий ва амалий аҳамиятга эгадир. Аниқроғи, «Нилометр» ёрдамида 622 йилдан 1946 йилгача бўлган оралиқда Нил дарёси суви сатҳини кузатиш бўйича тўпланган қатор гидрология фани тарихида энг узун қатордир. Ушбу қатор Нил ва унга ўхшаш йирик дарёларнинг сувлилик даражаси давр (цикл)ларини аниқлашда муҳим манба бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Аҳмад ал-Фарғоний «Миқёси жадид» ёрдамида ҳал этиб берган асосий ва шу билан бирга ўта ҳаётий муаммолардан яна бири Нил дарёсида сув сатҳининг ўзгариши, яъни «Нилометр»дан олинган ҳисоб-китоблар билан ҳосилдорлик орасидаги боғланишни аниқлаганлигидир.

Аҳмад ал-Фарғоний ўзи тузган «Миқёси жадид»дан фойдаланиб, Нил дарёсида сув сатҳи 16 тирсаккача кўтарилганда ҳосил мўл-кўл, 15 тирсаккача — яхши, 14 тирсаккача — ўртача, 13 тирсакда — ёмон ва ниҳоят 12 тирсакда сув кам бўлиб, очарчилик хавф солиши мумкинлигини аниқлаган.

Кўтарилишнинг ҳам чегараси бўлган. Жумладан, аллома «Нилометр»нинг ўлчов устунидан сув сатҳининг 17 тирсак (ҳозирги ҳисоб бўйича 9 м)дан юқори кўтарилиши, яъни дарёда сувнинг шу даражада кўпайиши, кўп жойларни сув босишига олиб келади. Оқибатда, бу ҳолат ҳосилдорликка ҳам салбий таъсир қилади, деб ҳисоблаган. Энг муҳими, Аҳмад ал-Фарғоний Нил дарёсининг «Нилометр» бўйича аниқланган сув сатҳлари билан ҳосилдорлик орасидаги боғланишни объектив баҳолаган. Натижада аллома деҳқонлардан олинадиган адолатли солиқ тизимини ишлаб чиққан ва бу соҳадаги ноҳақликларга барҳам берган.

Тележурналист М. Обидов ўзининг Мисрга қилган сафари чоғида қоҳиралик олимлар билан «Нилометр» ҳақида ҳам суҳбатлашади. Улар суҳбат давомида «Аҳмад ал-Фарғоний «Нилометр»ни қуриш билан XII асрдан буён фаолият кўрсатаётган адолат тарозусини ўрнатиб кетган» деган фикрни миннатдорлик туйғуси билан изҳор этганлар.

Аҳмад ал-Фарғоний илмий ва амалий фаолиятининг бир томчиси бўлмиш «Нилометр» шоирларга ҳам илҳом бағишлаган. Масалан, буюк В. Шекспир ўзининг «Антоний ва Клеопатра» асарида уни қуйидаги мазмунда мадҳ этади:

Унда ҳар йили сув сатҳин борур кузатиб,
Хулоса қилурлар ва унга қараб,
Нима кутилмоқда — очлик, тўкинлик?
Аниқдир, Нил тошса, ҳосил шунча мўл.

Ниҳоят, «Нилометр»нинг ҳозирги кундаги ҳолати тўғрисида. Иккинчи Жаҳон уруши тугагач, 40-йилларнинг охирларида иншоотни таъмирлаш ишлари бошланган. Бу ишларга Миср жамоат ишлари вазирининг ўша йиллардаги ёрдамчиси Камол Ғолиб пошо раҳбарлик қилган. Бунда иншоотни юқоридан ўраб турган бино қолдиқлари ойнали қилиб қайта тикланиб, усти аслидагига ўхшаш қўринишда гумбаз шаклида беркитилган. Буюк ҳамюртимиз Аҳмад ал-Фарғонийдан мерос бўлиб қолган ушбу ўта мукаммал сув ўлчаш иншооти айни кунда нафақат араб халқи балки бутун инсоният ўтмиш маданиятининг қадимий ноёб ёдгорлиги сифатида эъзозлаб сақланмоқда.

Умуман, Аҳмад ал-Фарғонийнинг Нил дарёсидаги сув сатҳини ўлчаш иншооти — «Нилометр»ни лойиҳалаш ва қуриш билан боғлиқ фаолияти, ундан амалда фойдаланишни йўлга қўйишдаги илмий салоҳияти ва билими таҳсинларга лойиқдир. Зеро, иншоотнинг қарийб 1200 йиллик вақт синовларидан ўтиб, бизнинг давримизгача етиб келганлиги ва ҳозирги кунда ҳам ундан бемалол фойдаланиш мумкинлигининг ўзиёқ алломанинг илм-фаннинг, шу жумладан сув илмининг буюк намоёндаси бўлганлигидан дарак беради.

Ф. ҲИКМАТОВ,
Мирзо Улуғбек номидаги ТошДУ Гидрология кафедраси доценти,
Д. АЙТБАЕВ,
илмий ходим

НУРГА ЙЎҒРИЛГАН УМР

Азиз Ҳакимович Ҳамидов ҳақида сўз кетганда унинг номи ёнига чароғбон деган фазилатни қўшиб айтадилар. Бу шунчаки шоирона ташбеҳ ё мақтов эмас, балки бутун умр йўлига берилган таъриф.

Сирдарё соҳилларида, аниқроғи Тўрақўрғоннинг Қатағон Сарой қишлоғида оддий деҳқон Абдулҳаким ака ва Қорияхон опалар хонадонида туғилган тўнғич фарзанд Азизжоннинг меҳнат дафтарчаси монтёрликдан очилиб республика энергетика вазирлигидан нафақага чиқиш билан ёпилган. Демак, бутун умри юртга нур бериш, чироқ ёқиш билан ўтган инсонга бундай таъриф жуда ҳам мос тушган.

Унинг йигитлик йиллари — инсон ва арбоб сифатида шаклланиш йиллари 1937 йилдан бошланган қатағон ҳамда урушнинг оғир даврларига тўғри келди. 1938 йилда Ўрта Осиё индустриал институтининг энергетика факультетига ўқишга кирган Азиз Ҳамидов 1941 йилдаёқ таҳсил билан бирга Оқтепа ГЭСи қурилишида ишлади. Уруш йилларида жанг кетаётган ҳудудлардан Ўзбекистонга кўчириб келинган ўнлаб саноат корхоналарини қисқа муддатда тўла қувват билан ишга тушириш талаб қилинар, бунинг учун электр энергияси имкониятларидан оқилона фойдаланиш, бу тармоқни кенгайтириш керак эди.

Маълумки, Фарҳод ГЭСи қурилиши Ўзбекистон тарихига алоҳида саҳифа бўлиб кирган. Умумхалқ қурилишига айланган, айни пайтда республика энергетика тармоғини кенгайтиришга беназир ҳисса қўшган бу улкан иншоотда Азиз Ҳакимовичнинг ҳам ҳиссаси катта бўлди.

Бу пайтга келиб заковатли муҳандис бўлиб қолган Азиз Ҳамидов мутахассис сифатида кенг кўламда фаолият кўрсатди. Ишнинг мураккаблиги шунда эдики, Фарҳод ГЭСининг олдиндан тайёрланган лойиҳаси йўқ эди. Қурилиш билан лойиҳалаш бир пайтнинг ўзида олиб борилар, қолаверса, вақт тиғизлиги тинимсиз ишлашни тақозо қиларди.

Лойиҳаларга аниқлик киритишдан қурилиш ишлари сифатигача, одамларга яратилган шароитдан бу ерда ташкил этилган Фарҳод театри санъаткорларининг ижодий ишларигача барча-барчаси Азиз Ҳамидовнинг зиммасида эди.

Бугун ярим асрдан зиёд вақт ўтганда у кунларнинг қийинчиликлари ва азоблари, уруш даврида одамларимиз не-не машаққатларга дош бергани ҳақидаги ҳикоялар ўтмиш бўлиб туюлади. Ўша оғир кунларда одамларнинг руҳини кўтариб, қаҳрамонликларга ундаган арбоблар чинакам фидойилик қилишган. Улар ўз қалбларида одамларга меҳр ва дилкашликни сақлай билишган, шунинг учун ҳам номлари ҳамон

қалбларда ардоқланади.

Элликинчи йилларнинг охирларида электр станция-

Яхшилар ёди

ларнинг бор қуввати ярим миллион киловатга яқин бўлиб, тўрт миллиард киловатт соат атрофида энергия ҳосил қилинарди, холос. Халқ хўжалигининг ва аҳолининг эҳтиёжи тобора ортиб борар ва бу ҳар бири ўзича фаолият кўрсатадиган «Ўзбекэнерго», «Селэнерго», «Коммунэнерго» каби учта муассаса базасида ягона қудратли ташкилот тузиб, энергетикани жадал ривожлантиришни тақозо қиларди.

1962 йилнинг 13 ноябрида республикада Энергетика ва электрлаштириш вазирлиги тузилди. Қарийб чорак аср давомида ана шу вазирликка раҳбарлик қилган Азиз Ҳакимович бутун билим ва заковатини, тажрибаси ва кучғайратини Ўзбекистоннинг ягона энергетика тармоғини вужудга келтиришга, республикани ёппасига электрлаштиришга сарфладики, оқибатда етмишинчи йилларда бу вазифа тамомила ниҳоясига етказилди. Ўша йилларда барпо этилган Тошкент ГРЭСи, 600 минг киловатли Чорвоқ ГРЭСи, Хўжакент ГЭСи ва бошқа иншоотларнинг қурилиши курашлар, муҳандислик баҳслари, уйқусиз тунлар маҳсули. Бошқача қилиб айтганда, Азиз Ҳакимович вазирлик қилган даврда республика энергетика тармоғининг қуввати 21 баробар кўпайди.

Азиз Ҳакимович ўз юртининг жонкуяр фарзанди, халқининг фидойиси эди. Эҳтимол, кўпчилик 1979 йилда Ўзбекистонда Атом станцияси қурилишига уриниш бўлганини билмас. Ҳа, шундай бўлган эди. Собиқ Иттифоқ «меҳрибонлик» билан ўз ҳисобидан бизга ана шундай АЭС қуриб бермоқчи бўлган. Вазир Ҳамидов бир гуруҳ маслакдошлар билан бу «илтифот» йўлини тўсиб қолишган. Минтақада кучли зилзилалар бўлиб туриши, ер ости сувларининг тажовузкорлигини исботлаб, ўз фикрида қатъий турди ва бу билан халқимизни ана шу фалокатдан узоқроқ туриши йўлида қалқон бўла билди.

Бугина эмас, вазирликнинг иқтисодий имкониятларидан республиканинг турли шаҳар ва қишлоқларини ободонлаштириш, одамларнинг ҳордиқ чиқаришлари учун оромгоҳлар барпо этиш, замонавий меъморлик асосида кўплаб бинолар қуриш каби ишларда бағрикенглик билан фойдалангани яхши маълум.

1978 йил кузида катта Наманган каналининг ишга тушиши муносабати билан Уйчи — Чортоқ адирларини сув билан таъминлаб ўзлаштириш, у ерларда боғдорчиликни ривожлантириш мақсадида йирик насос станциялари қуриш масаласи қўйилди. Йирик насос станцияларини электр қуввати билан таъминлашда энергия манбаи бўлиши керак албатта. Бу масала муҳокама қилинганида Азиз ака:

— Халқ учун бўладиган бўлса, мен вужудим билан қўшилганим бўлсин — дейди.

Эртасигаёқ бир гуруҳ лойиҳачиларни жўнатади. Орадан бир кун ўтиб ўзи учиб келади. Натижада Қирғизистоннинг «Крупской» ГЭСидан 220 кв кучланишли тармоқ тортилиб, «Қизилравот» кичик станцияси қуриб ишга туширилди.

Бундай мисолларни республиканинг ҳар бир вилоятидан ҳам келтириш мумкин. Чунки А. Ҳамидов кенг қамровли раҳбар бўлиб, Ўзбекистоннинг равнақи йўлида жон куйдирган, соҳа ривожига қўлидан келганича ёрдам кўрсатган инсонлардан эди.

Азиз Ҳакимович тирик бўлганда шу кунларда ўзининг 80 ёшини нишонлаётган бўларди. Бу кунларга бир йилгина ета олмади. Унинг нурли сиймоси ҳали одамларнинг кўзларидан узоқлашгани йўқ. Йиллар ўтаверади, аммо бу сиймо кундан-кун диллардан мустаҳкамроқ жой олса оладики, узоқлашмайди. Чунки у нафақат хонадонларга, балки инсоний меҳри-оқибати билан ҳам чироқ ёқиб кетган.

Ҳ. САЪДУЛЛАЕВ,
Р. МУСАЕВ

РЕКЛАМА ВА БОЗОР МУНОСАБАТЛАРИ

Республикамизда мазмун-моҳиятига кўра бозор иқтисодиёти талабларига мос тушадиган тамоман янги иқтисодий муносабатлар шаклланаётган бир пайтда, одамларда ҳаётимизнинг барча жабҳалари юзасидан кўпроқ ахборот, яъни маънавий озиқ олишга ҳам катта эҳтиёж сезилмоқда. Бунга матбуот воситаларида, юртимиз кўчаларида энг замонавий услубларда ишланган — фото ва тасвирий (реклама) даъватномалар кўпайгани ёрқин мисолдир.

Хўш, аслида реклама ўзи нима? Унинг бозор муносабатларидаги мавқеи қандай белгиланади?

Реклама — санъатнинг бир тури сифатида истеъмолчини товардан хабардор қилиш, мижозларда товарга бўлган эҳтиёжни ва уни сотиб олиш истагини уйғотиш воситаси бўлиши билан бир қаторда, бу хизмат тури жамоат фикрини ўрганиш, янги маҳсулот ёки хизматнинг афзаллигини кўрсата билиш йўли ҳамдир. Рекламанинг шундай сеҳр-синоати борки, у кишилар онгида тарғиб қилинаётган нарса қабули учун такрорлар, хитоблар,таъкидлар воситасида майдон яратади. Инсон бу майдон таъсирида рекламадаги нарсани ўз-ўзидан қабул қилиш даражасига етсагина мақсадга эришилган бўлади. Шуни ҳам айтиш кераккки, реклама ўз табиатига кўра кенг омма учун мўлжаллангани сабабли унга давлатнинг ижтимоий-сиёсий аҳамиятига молик ҳодиса сифатида қараш, у фуқаролар ва жамият оралиғида уйғун мутаносиблик кайфиятини вужудга келтирувчи восита вазифасини бажариши лозим.

Реклама санъат асари сифатида жозибали, кўрган кўз яйрайдиган, завқ оладиган, Шарқ руҳи ҳамда жаҳон андозалари уйғунлашган, тугал мазмун, мукаммал композиция, олижаноб инсоний ғоялар ила ишланган бўлса шаҳарларимизга ҳусн-тароват бағишлайди. Нуноқлик билан ишланган реклама воситалари ҳеч қачон кишиларга таъсир кўрсатмайди, уларнинг эътиборини тортмайди. Аксинча, мижознинг дидини ўтмаслаштиради...

Кишилик жамияти тарихидан маълумки, ҳар бир халқнинг ўз ижоди бўлиб, бу ижод халқнинг тарихи, меҳнати, тафаккури, урф-одатлари, руҳияти ва ниҳоят диди билан боғлиқ бўлган. Назаримизда, халқимизнинг бу хусусиятлари реклама безакларида ўз аксини топиши зарур. Чунки рекламада акс этган миллий безаклар келажак авлодга ўтмиш анъанасини етказиб бера олади. Бироқ, рекламаларни тайёрлашда миллийлик аломатларини замонавий унсурлар билан уйғунлаштириш лозим. Фақат ана шундай йўл билангина ранг-барангликни таъминласа бўлади.

Реклама соф иқтисодий ҳодиса сифатида учта мақсадни кўзлайди: биринчидан, фирма ёки компания газета, журналлардан жой, радио ва телевидениенинг асосий кўрсатувларидан вақт сотиб олиб, истеъмолчиларни маълум хизмат ёки товарнинг сифатлилигига даъват этади.

Иккинчидан, маҳсулотни (хизматни) реклама этувчи муассаса (газета, журнал, радио ва телевидение ва бошқалар) ўз фаолиятидан даъватга ўрин ажратгани учун фирма ёки компаниядан тегишли ҳақ ундиради. Масалан, Россия жамоатчилик телевидениесида намойиш этилаётган Кусто Одиссеяси, ҳужжатли филмдаги рекламанинг 30 секунди 3.500 АҚШ доллар қийматида бўлса, Россия давлат телевидениесининг «Вести» ахборотномасидаги 30 секунд 7.000 долларга тенгдир. Япония телевидениесининг кўрсатувларида рекламага ажратилган 1 дақиқа 100 минг доллар қийматидадир. Япония «ойнаи жаҳон» реклама орқали бир йилда 13 миллиард долларга тенг даромад олмоқда. Учинчидан, рекламада суратга тушган кишилар ўз меҳнати эвазига иш ҳақи оладилар. Михаил Горбачёв пицца рекламаси учун 150 минг доллар ишлаб олган бўлса, қуёшдан ҳимоя қилувчи кўзойнакни реклама қилган Холливуд актёри Том Круз 1 милён долларни қўлга киритган, «Кандиллак» компаниясининг рекламасида суратга тушган Синди Кроуфорд видеотасмадаги ҳар бир секунд учун 40 минг доллар олганлиги фикримизнинг ёрқин исботидир.

Реклама тўғрисида гап юритаётганда унинг одоб-ахлоқ нормалари, халқаро ҳамжамият томонидан қабул қилинган соғлом рақобат асосига қурилмоғи ҳақида ҳам фикр билдиришга тўғри келади. У асосан қуйидаги талабларга жавоб бермоғи лозим: биринчидан, рекламаларда жамият қоидаларига зид бўлмаган даъват ва тасвирлар акс эттирилиши, истеъмолчининг ишонувчанлигини суиистеъмол қилмаслик ҳамда унинг тажрибасизлиги ва билимсизлигидан фойдаланмаслик даркор. Иккинчидан, маҳсулот (хизмат кўрсатиш)нинг таркиби, тайёрланиш усули, баҳоси, тайёрланганлик вақти ва манзили, фойдаланиш тартиб-қоидаси, муаллифлик ва эгалик ҳуқуқи, маҳсулот олган унвон ва мукофотлар, далилномалар тўғрисида ёлғон маълумот бермаслик керак. Учинчидан, истеъмолчини чалғитадиган таққослашларга йўл қўйилмаслик, аниқ бир фаолият билан шуғулланаётган фирма, тижоратга, рақобатчиларига қарши бевосита зарба бериш, уларнинг устидан киноя қилиш ва танқид қилиш ман этилади.

Республикамизда рекламанинг одоб-ахлоқ меъёрларини назорат этувчи, ҳуқуқини ҳимоя этадиган бирор ташкилот ё муассаса борми?! Тўғри, «Ўзбекистон Республикаси «Тасвирий ойина» ижодий уюшмасини қўллаб-қувватлаш тўғрисида»ги қарорга асосан ижтимоий-сиёсий мазмундаги рекламаларнигина мувофиқлаштирувчи «Тасвирий ойина» уюшмаси тузилган. Ҳозир бизда иқтисодий тижорат рекламаси билан шуғулланадиган қирқдан зиёд реклама агентликлари мавжуд. Устига-устак республикамизда газета ва журналлар саҳифасида, радио-телевидение кўрсатувларида кенг қамровли рекламалар даъват қилинмоқда. Бир сўз билан айтганда, мамлакатимизда реклама бозорини тартибга соладиган, реклама агентликларини ўзаро тенг ҳуқуқлик асосида мувофиқлаштиришга хизмат қиладиган юридик ташкилот тузиш давр тақозосидир.

Яна бир ҳолат шуки, фикримизча, республикамизда реклама ишини ўрганишда бирёқламаликка йўл қўйилмоқда. Ҳозиргача рекламага оид соф ўзбекча атамалар ишлаб чиқилмаган. Аминманки, бундай атамалар, тушунчаларни топиб, уни истеъмолга киритса бўлади. Бир сўз билан айтганда, реклама маркетинги тегишли даражада эмасга ўхшайди. Фикримизча, реклама муаммоларини кенг кўламда ўрганиш мақсадида Ўзбекистон Бадиий академияси таркибидаги Санъатшунослик илмий-тадқиқот институтида турли соҳа мутахассисларини мужассамлаштирган тадқиқот марказини ташкил этиш вақти келди.

Республикамизда реклама фаолиятининг равнақ топишида миллий кадрлар бош омил ҳисобланади. Чунки бугун жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга молик миллий реклама вазифаларининг ижроси кўп жиҳатдан етук билимдон, замонавий фан асосларини мукаммал эгаллаган кадрларга боғлиқ. Реклама соҳасида меҳнат қилувчи ҳар бир шахс музокаралар олиб бориш санъатига, ташкилотлар ва жисмоний шахслар билан ўзаро алоқалар ўрнатиш усулларига эга бўлиши зарур.

Шу нуқтаи назардан қарасак, бугунги кунда реклама соҳасига мутахассислар тайёрлаш ҳамон долзарб бўлиб турибди. Бизнингча, Маданият институтида «Реклама ташкилотчиси» ихтисослиги бўйича кадрлар тайёрлаш масаласини ҳал этса бўлади.

Реклама фаолиятини ташкил этувчи замонавий кадрлар тайёрлаш, бозор муносабатлари учун ҳам хос хусусиятдир. Буни кадрлар тайёрлашга масъул бўлган барча кишилар эсдан чиқармасликлари ва унга монанд фаолият кўрсатишлари даркор.

Бинобарин, юқорида билдирилган фикрлар Ўзбекистон Олий Мажлисининг ўн иккинчи сессияси кун тартибида турган реклама тўғрисидаги Ўзбекистон республикаси қонунида ўз аксини топса яхши бўлар эди.

Аҳмаджон РЎЗМЕТОВ,
Абдулла Қодирий номидаги Тошкент давлат маданият институти кафедра мудири

ПОЙТАХТГА ПОКИЗАЛИК ЯРАШАР

Боши биринчи бетда

ри муршид истиқболига юра бошлайсиз. Чап томонда фаввораю оролчали мўъжазгина кўл мавжуд. Кўлни болаларнинг қийқириғи тутган. Шунда қизиқ бир манзара сизни ўзига жалб этади. Балиқчи сувдан тўрни олиб қирғоққа ағдарарди. Яна нигоҳингиз нурли чеҳрага тушади. Ҳамон сукунат. Ноқулай вазиятдан чиқиш учун яна олға қадам ташлайсиз. Бул тарафда ҳам маданий кўл ва маданий ҳордиқ чиқариш. Каттаю кичик сунъий қумлоқда мириқиб дам олишмоқда. Сув юзасида моторли, моторсиз қайиқларда одамлар сайр қилишарди. Қарабсизки, бу кўлда ҳам «балиқчи»га кўзингиз тушади. Унга яқинроқ борсангиз, ҳайратингиз янада ошади. Чунки у сувдан балиқ эмас, сайр қилувчилар ташлаб юборган чиқиндиларни «овларди». Бундай ҳолат кишилар ором олиш учун ажратилган жами гўшаларда учраши аниқ.

Оромгоҳ ёки сўлим боғлардагина эмас, балки инсон соғлиғини муҳофаза қилаётган шифохоналар олдидаги беморлар дам оладиган ёки қариндошлари билан учрашадиган чоғроққина боғчалардаги аҳвол ҳам бундан зиёд эмас. Беморлар учун ўта озодалик зарурлигини инобатга олсак, шифохоналарга тегишли майдонларнинг умумий манзаралари жуда-жуда...

Шаҳар юзига доғ ташлаётган нарса фақат бу эмас. Гўзал пойтахтимизнинг покиза қиёфаси асосан айрим фуқароларнинг эътиборсизлиги, лоқайдлиги, ҳатто совуққонлиги оқибатида ўз кўркини йўқотаётганлигига гувоҳ бўласиз. Бу — айниқса, бугунгидай байрамолди кунларда кўзга яққол ташланиб қолди. Бундай майда, лекин минглаб лоқайдликлар ҳосиласини супуриб ташлаш учун баъзан шаҳар ҳокимлиги кўраётган тадбирлар ҳам, замонавий «ораста» машиналар қудратининг ҳам кучи етмай қолаётир. Ишонмасангиз, шаҳарнинг кенг кўчалари бўйлаб юринг-а: йўлларга туташган ариқчалар турли хил чиқиндилар билан тўлган. Ариқча ва йўлакча оралиғидаги кўкаламзорларга дуч келган чиқиндилар ташлаб кетилган. Йўлакчаларнинг-да тозалиги мақтагулик эмас. Бекатларга, гавжумроқ бекатларга келиб қолсангиз борми, улардаги манзарани кўриб қойил қолмай иложингиз йўқ. Бекатларга писта пўчоқлари тўшалган. Турли хил сигареталар қолдиғию қутичалар ҳам ўзгача «чирой» кашф этган. Дунёни ўзига ром этган ширинлигу музқаймоқларнинг «қутича»лари эса алоҳида «гўзаллик»... Бекатларнинг иккала тарафида деярли бўш ҳолда қўққайиб турадиган ахлат қутилари бор. Фақатгина ўша қутиларнинг бўш туриши кўнгилсиз. Нега улар бўш? Нима, кичкинтойлар еган музқаймоғидан бўшаган идишни ўша қутиларга ташласа, чарчаб қоладиларми? Йўл-йўлакай «Кока-кола» симирган укамиз бўш идишини ахлат қутисига олиб бориб ташласа, унинг асакаси кетадими? Пистахўр сингилжонлар қарс-қурс чаққан эрмакларининг пўчоғини туфлаши шартми? Уларни чиройли даструмолчасига тўплаб, шундоққина йўл бўйида оғзини очиб турган балиқнусха ахлат ютқичга тўкса бўлмайдими?!

Озодалик — руҳий комиллик

Мавзеларда, маҳаллаларда чала ярим муҳофаза этилган «махсус» чиқинди жойларда бўлиб қайтган киши кўнглида «бир шарпа» кезади, тилида бир гап айланади: «Шаҳар маиший ҳаётида ислоҳот зарур».

ЯНГИЛАНИШ. Пойтахтимизда сўнгги йилларда озодалик ва ободончилик соҳасида туб бурилишлар сари қадам ташланди. Ушбу йўналишда яна бир неча муҳим ишга қўл урилди. Тошкент шаҳар ҳокимлиги жаҳон ва Европа ривожланиш ҳамда тикланиш банклари билан биргаликда 1999—2001 йилларга мўлжалланган лойиҳа ишлаб чиқди. Тошкент шаҳар санитария тизимини такомиллаштириш учун ушбу лойиҳага 56 млн. АҚШ доллари ажратилган. Манбаларнинг хабар беришича, ажратиладиган маблағнинг 24 млн.ини Жаҳон банки, 21 млн.ини Европа ривожланиш ва тикланиш банки ва 11 млн.ини Ўзбекистон миллий банклари ўз зиммаларига олди. Лойиҳада шаҳардаги чиқиндилар учун етарлича қутилар, майдончалар чиқиндиларни қайта юклайдиган тўртта станция қурилиши, турли типдаги 370 дона махсус машина, санитария ҳолатини яхшилаш, касалхона инфекцияли чиқиндиларига ёпиқ турдаги машина ва махсус жойлар учун ўзига хос тадбирлар режалар амалга оширилиши кўзда тутилган.

Бу ишларда бугун шаҳар маиший хизмат ходимлари фаол иштирок этишмоқда: иш режаси ишлаб чиқилган ва амалга оширилмоқда. Уларнинг айтишича, шаҳар бўйича бир кунда тахминан 4200 тонна қаттиқ ҳолдаги чиқинди тўпланаркан. Бу рақамнинг бир йиллигини ҳисобласак, 1,5 млн. тоннадан ортиб кетади. Шунча чиқиндини олиб чиқиш эса «Тошкентмахсустранс» автокорхонасига юклатилган. Улар Оҳангарон ва Ҳасанбойдаги чиқиндихоналарга қатнайди. Кунлик чиқиндини ўз вақтида олиб кетиш учун 900 та махсус машина керак. Аммо жорий йилда 553 та машина ушбу хизматни баҳоли қудрат бажармоқда. Шулардан 126 таси чиқинди ташишга мослаштирилган «Чехия» ва «ДЭУ» машиналаридир. Махсус қутиларнинг етишмаслиги сабабли чиқиндилар кўпроқ сочилган ҳолатда бўлиши хизматчилар учун қўшимча ташвиш туғдириши тайин. Муаммони тўлиқ бартараф қилиш мақсадида 500 та нуқтага замонавий чиқинди тўплаш майдончалари қурилиши аниқ белгиланган. Шу кунларда ишга туширилгани олтита, холос. Бундай махсус чиқиндихоналарнинг ҳар бирига ўртача турли хил 16—18 тадан контейнер зарур бўлиб, жами 26 мингта контейнер керак. Афсуски, бугун етти ярим минг дона контейнер бор. Бу муаммони имкон қадар тезроқ бартараф қилиш учун Тошкент шаҳар ҳокимлиги амалий чора-тадбир изламоқда. Жумладан, икки-уч нуқтада замонавий чиқиндихоналар қуриш жойлардаги турли хил корхоналар зиммасига юклатилган. Уларга йил охиригача ишни битказиш бўйича аниқ кўрсатма берилган. Келажакда шаҳар эҳтиёжидаги санитария тизимини такомиллаштириш мақсадида Тошкент шаҳар ҳокимлиги «Совпластитал» — «Тошинвестпласт» корхоналари ҳамкорлигида пластик чиқинди идишларини тайёрлашни йўлга қўйди. Ҳар бир туманда тузилган ягона буюртмачи дирекциялар эса жойларда аҳоли ва турли хил корхоналардан тегишли маблағ тўплаб, чиқинди ташиш ташкилотига ёрдам кўрсатиш вазифасини олган.

ЎЙЛАР. Аммо қанчадан-қанча бойлик сарфланиб, амалга оширилаётган бу каби тадбирларга шаҳар мезбону меҳмонларининг кўпчилиги бефарқ ва беэътибор бўлаверишса, миллионлаб пуллар ҳавога совурилмайдими? Ўйлаймизки, руҳан покланаётган фуқароларимиз бундан сўнг кераксиз нарсаларини дуч келган ерга ташлаб кетавермайдилар. Кишилар ўз уйини озода, кийимини покиза тутганларидек, юрган йўлини, дам олган жойини хизматчиси бор-ку, деб ифлослантиришдек лоқайдликдан холос бўладилар.

Энди кўчаю хиёбонлар, бекату сайлгоҳлардаги ивирсиқлар шу ерда яшовчи ҳар бир одамни безовта қила бошлаганига ишонаяпмиз.

Режалар амалга ошса, пойтахт шаҳар ҳокимлиги бошлаган катта ишлар шу тахлит давом этса ва самара берса, шояд! Ана ўшанда-яқинда, жуда тез орада пойтахтимиз бошқа шаҳарларимизга ўрнак бўларли даражада ораста, озода шаҳарга айланиши аниқ. Қаерда покизалик бўлса, ўша ерда кўнгиллар ҳам равшан бўлгусидир.

Холмат КАРИМОВ

Йўлдош СУЛАЙМОН

ТУЙҒУЛАРИ ТОНГДАЙ БОКИРА

Даврани қизитган хуш лутф тафти,
Жуфтинг туриб, кўзинг олма теряпти.
Майлни билдирган сўзларинг билан,
Ўзгача сузилган кўзларинг билан —
Ютяпсан кимнингдир қарашларини,
Сезяпман ул нигоҳ яйрашларини.
Ҳамманинг назарин тортиш ўйингда:
Истагинг — яшашса сенинг куйингда!
Сенинг ўйларингга ўйи тескари,
Унда мужассамдир ҳаёнинг бари:
Очкўз эркакларнинг кўзин яшириб,
Оппоқ-оппоқ ният хаёлин суриб —
Бир аёл қаторда ўтиради жим,
Не учун жимирлаб кетди вужудим?!
Мен уни танийман: поклик тимсоли,
Ҳамма майда-чуйда гаплардан холи.
Қайтара олмасдан кўпчилик раъйин,
Минг ўй билан келган бўлиши тайин.
Кимдир кузатганда ўша аёлни,
Авзоинг ўзгариб, буздинг хаёлни?!
У чиндан жозиба сеҳрига эга.
Шаъма қилиб унинг эрсизлигига —
Менсимай қарадинг лабингни буриб,
Унда бор диёнат, унда йўқ фириб!
У бир тоза ҳаво, покиза тухфа!
Нега юрагингга илашди шубҳа?!
Кимни қизғаняпсан ундан ўзи сен,
Сендай еб қўймаган бу гўзал эсин!
Бир кунмас бир куни кўради бошинг,
Ўзингга қайтади маломат тоши.
Солиштира кўрма унга ўзингни,
Аввал тозалаб ол тилу изингни!
У фақат ғанимдир қоронғу тунга,
Ўзгармас истагим шулдирки:
Унга —
Нафрат-ла қараган кўзлар ўйилса!
Виждону имонга баҳо қўйилса —
Унинг туйғулари тонгдай бокира,
Бу кўзгуни ҳеч ким этолмас хира!
Эй, бева бардошнинг жигар пораси,
Эй, бева, қалбимнинг оғир яраси,
Маъюсликни ташлаб, кўтар бошингни.
Ору номус деган ул кўшингни —
Ҳамиша муқаддас тутиб юрибсан,
Худо марҳаматин кутиб юрибсан!
Дунё деганлари гоҳо шундай тор,
Кўрпа орасида ёлғизлик ютар,
Туннинг азобини тортган аёлсан,
Аммо боланг учун ширин хаёлсан!

Боланг улғайяпти, бу кунлар ўтар,
Ҳис этиб турибман: сени бахт кутар.
Болажони унинг, ҳей, болажони,
Нима хаёлларда уряпти қонинг?
Волидангг кўрмайди сендан ўзгани,
Ҳаёт уммонида ёлғиз сузгани —
Унинг орзусини топтаган кимдир,
Онангдан сўрама, у доим жимдир.
Яхшилик тилайди душманига ҳам,
У фақат чидамга, бардошга малҳам!
Сен билмасдан ўсдинг ота меҳри не,
Ота салобати, ота сеҳри не?!
Сенга ота деган сўз ўзи йўқдай!
Отанг шоҳдан-шохга қўнган чумчуқдай —
Сенга увоқни ҳам раво кўрмасдан,
Бузуқлар оёғин остида хасдай —
Ўтказиб ҳам бўлди айни ўзини,
У ўзи яратди ўз аёзини!
Энди кўчадаги эгасиз итдай,
Худди нопок жойдан илашган битдай —
Биров ҳисобига яшаб юргани,
Сенинг ошингни ҳам ошаб юргани,
Гадойлар қўлига келиб қолгани —
Қилмишга яраша жавоб олгани:
Шундай яшаб ўтар ҳар бир ҳароми —
Яхшилик қилганнинг бузар оромин!
Онанг юрагига отилган шу ўқ,
Буни унутмишга, ўғлим, ҳаққинг йўқ!
Фақат ҳалолликни хушлайди онанг,
Сени деб куну тун ишлайди онанг!
Болажон, сен учун яшаяпти у,
Сендан қолган ошни ошаяпти у!
Уни қизиқтирмас тилло, дуру зар,
Сендан кўрар нима кўролса агар.
Улғайиб номусли одам бўлмасанг,
Меҳру муҳаббатга дилинг тўлмаса —
Онангнинг бошига яна тош тегар,
Уни бу офатдан сақласин эгам!
Сен, эй, эрим бор, — деб мақтанган
хотин,
Ўзингни бил, аммо лақиллашдан тин.
Мингтадан бир чиқар сендай енгиллар,
Нафрат ёғдиради мусаффо диллар.
Агар сенда бўлса одамий бир ҳис...
Буни тушунмайсан, э, воҳ, сен, эссиз!..
Эй, бева, бардошнинг жигар пораси,
Эй, бева, қалбимнинг оғир яраси!

Дўрмон,
5 март, 1996 йил

Барнобек ЭШПЎЛАТОВ

БАХТИЁРЛИК ШУЪЛАСИНИ СЕЗАР КЎКАРЧИН

БИР ГЎЗАЛ ЭРТАК...

МЕНдан Сизга мактуб олиб учган кўкарчин,*
қошингизга йироқлардан талпинар танҳо.
Кечар манзил қисқа бўлғай, ўртада гарчи,
Сизни берган азал билан тақдирдан-да, то

ошиғингиз изтиробин ютган шомлардан,
армонларни янгилаган тонгларга қадар
карвон йўли яралади ҳислар, номлардан,
умид йўли ястанади илинж бағрида.

Дашту дала кенглигида бахтиёр учар,
нилий осмон гирдобига шўнғийди дадил.
Нигоҳимни сўнгсизликнинг шуъласи қучар,
юрагимни ачомлайди тотли бир ҳадик.

Бизга мерос ошиқларнинг сарбаланд ишқин
нақл этганда хотирани йўргаклаган бахт,
масофанинг тенг ярмини босар кўкарчин,
қанотларда соғинчларим, қанотларда аҳд.

Илонларнинг кўзлари лўқ, бургутлар гаранг,
изларидан талпинади дарёлар, чўллар.
Денгизлар-да ўзларини босволиб аранг,
аламидан элчимизнинг қанотин ҳўллар.

Соғинч ила ҳадик забти чиққанда авжга,
кошонангиз излаб топар кўкарчин толиб.
Қанотларин чайиб-чайиб умидвор мавжга,
остонангиз ўргилади мағрур ва ғолиб.

Давлатли султоним, шоҳим, ғамзали бегим,
илкингизга мактуб теккан маъсуд онларда,
дунёнинг бир чеккасида бўйнимни эгиб,
тиззам кўзин қучадирман ҳур армонларда.

Кўкарчиним умид билан манзиллар ошиб,
юрак деган мамлакатдан келтирмиш садо,
етказибдир ошиғингиз соғинч кўзёшин,
жилмаясиз, шартларингиз бўлибдир адо!

Узугингиз чангалига жавоб йўлида
ҳиммат ила ўзгинангиз қўйсангиз тангиб,
ҳасадгўйлар бирор чора келмай қўлидан
ўзларича бу дунёнинг чиқарар чангин.

Бахтиёрлик шуъласини сезар кўкарчин,
ул ғамзали қарашларнинг муродин англар.
Бир қитмирлик қилиб қайтар қоронғу ичи,
каптарингиз ёнга олиб учади тонглай.

Чангалидан олгум-да мен бахтим тамоми,
кафтимдаги чўғни босгум кўксимга қалқиб...
Қизалоғим, билмайдирман эртак давомин,
сўраб кўр-чи онангдан бир, у билар балки?!

Манглайимда ажин пайдо бўлган саҳарда
дарахтлар ёнига бордим, ёлғизлик туйдим.
Новдаларим гуврандилар менинг ҳам бирдан,
қисматдошим, сирдошим-ла сўзлашдим,
суйдим.

Сездим, дилгир бўлмам, ҳали бари олдинда,
ғадирлар теранлаб борар пешонадан то
кўнгил деб аталмиш ҳадсиз кенгликда тинмай
жисмимни бағрида тутиб тургунча дунё.

Сувратимда акс этгани ҳолвадир, билсанг,
сийратимнинг ғадир-будир йўллари бўйлаб
юксакларга, ниятларга улашганча ранг,
интилишлар қалқғай унут илдизни куйлаб.

Билдим, дарахт, ҳолатингга ҳолим бироз зид:
пешонамга оралайди йиллардан ёдгор.
Ботинимда қолиб кетар барчасин изи,
ботинимда новдаларинг ғадирлари бор.

Майсалар синглимдир, сенсан собит қардошим,
ҳикмат ғунчаларин сочар теграмда жаҳон.
Новдаларга эврулгандай кўнглим, бардошим,
бағримдан бошпана топар улуғ бир карвон.

Зангула*лар чулдирайди бағримда шодмон,
юрагимга қайтиб келган умидлар каби.
Елкам узра юлдузларин тўзғитар осмон,
шуълаларин бешигига айланар қалбим.

Манзилларга чорлайверар ажиб бир баёт,
илдизларим борлиғимнинг сирли наъмаси.
Бир ўрикдай юксаламан, бағримда ҳаёт
изларидан оқиб келар куртаклар саси.

ШУКУҲ

Кунлардан бир кун дарёлар олгай-да қалам
фалсафий рисола битгай мангулик ҳақда.

Кўзлари мангу ёшлардан лиммо-лим балиқ
энг гўзал севги қиссасин ўқир шивирлаб.

Куйкунак ва бургут куйлар изтироб ила
кўкларни соғинган инсон ҳақи марсия.

Бир йил яшаса ҳам биздан доно қалдирғоч,
кулбасозлик қомусини тузар мукаммал.

Тошбақалар ва қарғаларнинг баҳсидан, сездим,
Вақт нисбийлиги мезони йўқдир азалдан.

Тулкилар ҳам тулкиликнинг асл моҳиятин
авлодларга мерос бергай эсдалик тарзда.

Изингиздан эргашганда хушҳол мусича
болалик ҳақида янги шеърларни куйлар.

Қари тутлар мақол тўқир, ўрик ривоят,
теваракда чулдирайди боғлар достони.

Нелардир ўзгарди энди оламда сўзсиз,
юрагимнинг янгилигин пайқадим шунда.

Уммонларда наҳанглардан сўзлар ўргандим,
қумрилардан ҳаёт деган қасидани ҳам.

Бағрим аро увулдириқ ташлаб балиқлар,
юксак бир куй тортиқ этди ошиқ дилимга.

Кулбамга бостириб келмиш лайлаклар тонгда
соғинч тушлар таъбирини айтиб берай деб.

Мен эса, шукурким, тонгда қаламим олиб,
юрак етовида чиқдим сўнгсиз мавсумга.

ҚИСМАТДОШЛИК БАХТИ

Чорбоғлар баданидаги ғалати унлар,
ёриқлар, оғриқлар баъзан шивирлар ҳазин,
яшаш ташвишлари аро кечаркан кунлар,
ойдин саболару ёғмоқчи қорлар нафасин.

Дарахтлар танасин қоплар ажиб бир мантиқ,
пўстлоққа қалққандек гўё умид асаби.
Йиллар синовидан кечиб улуғвор, танти,
тикилиб туришар улуғ боболар каби.

Ўригим болдири ғадир-будирли хилқат,
чумоли карвони кечмиш манзиллар йироқ.
Тикилсанг ўзингча, кўнгил бир сирни илғар,
улар инсон кечмишига менгзайди кўпроқ.

Тағин пайқаб қолдим поя қанча мустаҳкам,
қанча чайир бўлса, шунча ғадир-будир мўл.
Йиллар изин эса дарахт ичга ютиб ҳар сана,
чангалларин очиб кўкка чўзаберар қўл.

---

*Кўкарчин—кабутар.

*Зангула — карвон туяси қўнғироғи.

АРУЗШУНОС ОЛИМ

Қутлаймиз!

Таниқли адабиётшунос Уммат Тўйчиевнинг илмий асарларига академиклар Ойбек, Комил Яшин, Иззат Султон, Азиз Қаюмовлар юқори баҳо беришган. Озарбайжонлик арузшунос, марҳум Акрам Жаъфар «Арузнинг назарий асослари ва озарбайжон арузи» деган докторлик диссертациясини ҳимоя қилган эди. Профессор А. Ҳайитметов У. Тўйчиевнинг ўзбек арузига оид докторлик диссертацияси муҳокамасида, энди бизнинг ҳам ўз Акрам Жаъфаримиз бор, деганди. У. Тўйчиев арузнинг туркий тилларига мос эканига асосан иккита далил кўрсатади: биринчидан, аруз кўп асрлик миллий ва бошқа туркий тилли халқларга хос поэзияда ўзининг бу тилларга мувофиқ келишини амалий исбот этган; иккинчидан, олим форс-тожик ва ўзбек арузини экспериментал фонетика методлари билан, замонавий техника асбоблари орқали (тилшунос ва товушшунос филология фанлари номзоди С. Отамирзаева илмий раҳбарлигида) текширди ва бу тиллардаги арузга хос шеърий нутқ товушларида фонетик чўзиқлик ва қисқалик даражаси борлигини далиллади.

У. Тўйчиев шеършуносгина эмас, балки танқидчи, адабиёт ва адабий танқид тарихчиси, адабиёт назариётчиси ҳамдир. «Амин Умарий адабий портрети» (1971), «Адабий танқиднинг тез ва кенг ривожланиш йўлига кириши» (1937), «Қизларнинг поэтик дунёси» (1971), «Поэзия тилининг хусусиятлари» (1979), «Лирика ва унинг ўзбек адабиётидаги жанрлари таснифи» асарлари бунинг далили. Унинг кейинги ўн йиллар давомида ёзган «Ўзбек строфикаси», «Наср тилининг хусусиятлари», «Адабиётда бадиийлик ва унинг мезонлари ҳам маромлари» номли монографиялари чоп этилиш арафасида.

У. Тўйчиев ўзбек шеършунослигида шеърий мусиқийлик қонунларига суяниб, ўзига хос нуқтаи назар, тизим ва мумтоз арузшуносликка нисбатан ҳозирги адабий тилга мос, тушунарли замонавий баён услубини ишлаб чиқди. У бармоқ ва аруз вазни соҳасидагина эмас, балки кам ишланган бадиий тил, бадиийлик, адабий танқид назарияси, ўзбек строфикаси жабҳаларида ҳам устувор йўналишларни белгилаб бера оладиган илмий ишларни амалга оширди.

Озарбайжонлик машҳур шеършунос Акрам Жаъфарнинг қуйидаги фикрлари ҳам олимнинг илмий жасоратидан дарак беради.

Малик МУРОДОВ,
профессор,
Эркин ХУДОЙБЕРДИЕВ,
Тошкент Давлат Маданият институти маданият ходимлари малакасини ошириш факултети декани

***

У. Тўйчиев билан орамизда, асосан аруз соҳасида бўлган илмий муносабатлар йигирма йилдан ортиқроқ вақтни ўз ичига олади. Арузнинг турли масалалари юзасидан фикр алмашганмиз, хатлар ёзишганмиз. 1985 йили унинг «Ўзбек поэзиясида аруз системаси» деган яхши китобининг пайдо бўлиши бизда яхши томонга бурилиш қилди. Бу китобни диққат билан ўқиб, мен бу кишини Шарқ поэтикасининг шу жабҳаси бўйича аллақачон доктор, деб ҳисоблаган эдим.

Уммат Тўйчиевнинг иши менда қарашларимиз ўзаро мос келган ва мос келмаган жойларда жиддий таассурот қолдирди. Бизда ишнинг тузилиши жиҳатидан тафовут мавжуд. Мен озарбайжон арузини араб, форс, турк, тожик ва ўзбек арузидан иборат олти миллий аруз билан таққослаш методи йўлидан бордим, бироқ аруз чегарасидан ташқари чиқмадим. У. Тўйчиев балки яхшироқ йўлдан боради, фақат ўзбек миллий арузи ҳудуди бўйича иш кўради, шу билан бирга, ўз таҳлилларига қофия масалаларини ҳам, шеър навлари масалаларини ҳам, аруз ва мусиқа масалаларини ҳам жалб қилади. Мен бунинг ҳаммасини маъқуллайман, лекин шуни яширмайманки, аруз ва мусиқа алоқаси масаласи — жуда мураккаб. Аруздаги мусиқийлик бир иш, мусиқадаги мусиқийлик бошқа бир ишдир. Тўйчиев Уммат бу баҳсли масалага, бошқа кўп муаллифларга қараганда, эҳтиёткорлик билан, аммо тўғри муносабатда бўлади.

Уммат Тўйчиевнинг докторлик диссертацияси нафақат ўзбек миллий арузи, балки умуман аруз фанига қўшилган жиддий ва қимматли ҳиссадир.

Акрам ЖАЪФАР,
филология фанлари доктори, Озарбайжон ФА Шарқшунослик институти катта илмий ходими
11 декабр, 1987 йил

Яқинда филология фанлари доктори, таниқли шеършунос олим Уммат Тўйчиев ҳақида библиографик кўрсаткич нашрдан чиқди. Библиографик кўрсатгич ва олим ҳақидаги қисқача очеркни филология фанлари номзоди Мурод Иброҳимов тайёрлаган. Кўрсатгич институт директори, профессор Тўра Мирзаевнинг қисқача сўзбошиси билан очилади. Унда олим ҳаёти ва фаолиятининг асосий даврлари, Уммат Тўйчиевнинг нашр этган илмий мақола ва китоблари, муҳаррирлик фаолияти, бадиий асарлари, анжуманлардаги маърузалари, диссертантларга илмий раҳбарлик ва маслаҳатчилиги, оппонентликлари ҳамда адабиётлар, библиографиялар изчил берилган. Мазкур кўрсатгич билан танишган ўқувчи Тўйчиевнинг кўп йиллик педагогик фаолияти, ўзбек шеършунослиги бўйича номзодлик ва докторлик изланишлари, адабиётшунослик бўйича етказган шогирдлари, муҳаррирлик ишларидан воқиф бўлади.

Библиографияда олимнинг ўзбек классик ва ҳозирги замон лирикаси, Навоий, Нодира, Ҳамза, Амин Умарий, Миртемир, Ҳосил Ёқубов, Ҳ. Абдусаматов ва бошқалар ҳақида ҳам кўплаб мақолалари берилганки, бундан Уммат Тўйчиевнинг ўзбек адабиётида фақат шеърият, шеършунослик билангина шуғулланиб қолмасдан, умуман, ўзбек классик ва ҳозирги замон ўзбек адабиёти, адабий танқидчилиги масалалари билан ҳам шуғулланганлиги очиқ кўринади.

Шерали ТУРДИЕВ

АЛПОМИШНИНГ НЕВАРАСИ

ёхуд Анвар Обиджон ижодига бир назар

Собиқ совет даврида яратилган бадиий асарларга Истиқлол манфаатидан келиб чиқиб назар ташлаганда, бу асарлар ҳақида ўша пайтларда айтилмаган, айтишнинг иложи бўлмаган фикрларни эътироф этиш лозим кўринади. Айни шундай эҳтиёж истеъдодли адибимиз Анвар Обиджоннинг «Даҳшатли Мешполвон» достон-қиссасини қайта ўқиш жараёнида ҳам туғилди. Гап халқ оғзаки ижодининг Анвар Обиджон ижодига таъсири, хусусан, «Алпомиш»нинг адибнинг «Даҳшатли Мешполвон» достон-қиссасига турткиси хусусида.

«Алпомиш» — ватанпарварлик, эрк ва мустақиллик учун кураш руҳидаги асрий қаҳрамонлик қўшиғи экани маълум. Ундаги Алпомиш, Барчиной, Қалдирғоч, Қоражон образлари Ватаннинг фидойи фарзандлари, миллат ор-номуси тимсоли, адабий ибрат намунасидир. Бироқ ўзбекнинг, туркий қавмларнинг ўлмас «Алпомиш»и қаёқдаю XX асрнинг сўнгги чораги болалар шоири Анвар Обиджоннинг «Даҳшатли Мешполвон» асари қаерда, дерсиз. Бу адабий алоқадорликни нима яқинлаштирадию нималар узоқлаштириб туради? Узоқлаштирган жиҳати, вақт, замон масофаси. Яқинлаштирган томони эса ҳар икки асарнинг эрк ва мустақиллик учун кураш мавзуига бағишлангани, миллатнинг асрий орзу-армонларининг бадиий ифодаси эканлигида.

Жаҳон болалар адабиётининг Дон Кихот, Чиполлино, Буратино, Карлсон, Ҳошимжон, Аламазон образлари Мешполвон характерига яқин. «Даҳшатли Мешполвон», ижодкорнинг олдинги асарлари каби, сатира-юморга йўғрилган бўлса-да, унда сарказм, гротекс, рамз-тимсол, киноявий-истеҳзоли услуб бўртиб кўзга ташланади.

Асар сюжети Сепкилшоҳнинг босқинчи қўшинлари тинч-осойишта ҳаёт кечираётган мамлакатни талаб, одамларини қул қилиб ҳайдаб кетишдан бошланади. Қаҳратония (Сибирия)га олиб кетилаётган бандилар орасида қаҳрамонимиз Мешполвоннинг ярадор дадаси ва кўзлари кийикникидек чиройли онаси ҳам бор эди. Вақт-соати етиб, Мешполвон ота-онасини қутқазиш мақсадида, эл-юрт ҳурлиги учун «миллий озодлик» курашига отланади.

А. Обиджон ёш қаҳрамонининг закий полвон, ҳам хомсемиз ўсмир сифатидаги саргузаштлари ўқувчини сеҳрлаб олади. Мешполвон ўзи айтмоқчи, анчайин мечкай, ебтўймас, бир қадар текинхўр. Бошда бувисининг қўлига қараб, «берсанг — ейман, урсанг — ўламан», деб ўтиради. Аммо ақлан етишиб, ота-онасини босқинчи душманлар асир қилиб олиб кетиб, қийноқда азоблаётганларини англаб, қалбида исён туйғуси жўш уради. Уни ҳаракатга, катта мақсадларга етакловчи куч бу — азалий ватанпарварлик ва мустақиллик туйғуси. Бу йўлда у «қўмондонлик» тузар экан, турли ҳунар ва ёшдаги миллат вакилларини жамлайди. Ҳатто енгил ҳийла билан илончалар Ика ва Пука хизматидан ҳам ўринли фойдаланади.

Достон-қиссада бир тимсол-рамзи бор. Бу асарда бот-бот келадиган, қаҳрамоннинг оғзидан тушмайдиган, қолаверса, болалар фолклори мулкига айланиб қоладиган тўрт қатор шеър:

Олма едим бақалоғидан
Гилос едим чақалоғидан
Анжир едим япалоғидан
Боғбон буванинг
шапалоғидан...

Бу афандисифат ёш қаҳрамоннинг тиш-тирноғигача қуролланган жиҳозлари ҳам жуда аломат: остида оқсоқ хачир, қўлида дасткалла, ўқлов, қалқон-қозоннинг ёғоч қопқоғи. Мешполвон озодлик қасоскорлик юришининг иштирокчиларидан Гўрўғлибек, Равшанхонлар авлоди — Ошиқболага муаллиф шундай таъриф беради:

«Ошиқбола уч ёшида ариқдан сакраб ўтадиган, тўртида ҳарф битадиган, бешида китоб титадиган, олтисида ўзини отда эркин тутадиган, еттисида нонга ханжарда ёғ суртадиган, саккизида ўқ-ёй билан тангани йиртадиган, тўққизида тухумни хом ютадиган, ўнида полвонларни елкада туртадиган, ўн бирида уйида ошна кутадиган, ўн иккисида ҳафталаб овга кетадиган бўлди...»

Насрий қофияли саъж усулидаги бу бадиий баён халқ достончилигидан сизга яхши таниш. Анвар Обиджон достон-қиссада мавжуд адабий анъаналардан ижодий фойдаланади. Чунончи, Ошиқбола билан бир қур жангариларча талашиб олган полвон бўлажак ҳамроҳига ўз мақсадини баён қилади:

Йўлга чиқсам асосим бор
Сепкилшоҳда қасосим бор.
Элимни у талаб ўтди
Асалимни ялаб ўтди.

Каллалардан қаср қилди.
Кўпчиликни асир қилди.
Паҳлавоним — дадам унда.
Меҳрибоним — онам унда.

Бориб озод қилайин деб
Энамни шод қилайин деб
Кўғирмоч еб, кучни тўплаб
Йўлга тушдим, кафтга
туфлаб...

Сафар давомида қарам халқнинг аянчли турмуши манзаралари очила боради. Мазанглар (лўлилар) қишлоғига яқинлашган Мешполвон билан Ошиқбола қизиқ ҳодисанинг гувоҳи бўлишади. Босқинчи Сепкилшоҳнинг жойлардаги вакилларидан Наханг ўлпончи мазанг кампирнинг чирмандасига солиқ солади. Бу ўлпондан саросимага тушган лўли кампир «Етмиш йил санқиб, саксон мамлакатни кўрдим. Локин чирмандага солиқ солганларини биринчи бўлиб, сен муттаҳам айтдинг», дея ўз норозилигини баён қилади:

Солиқ солдинг еримга
Қўйдан шилган теримга
Сойда ювган киримга
Чирмандамга ёпишма.

...Қизлар тўлар хол пули
Кампир тўлар чол пули
Чол тўлар соқол пули
Чирмандамга ёпишма...

Ҳаддан ошган адолатсизликдан пичоқ бориб суягига етгач, оқибат Ошиқбола ёрдамида Наханг-қароқчилар адабини бериб қўйган Мешполвон лашкарига яна бир содиқ аскар — лўли бола Чумаквой ҳам қўшилади. Кўп ўтмай, туя минган Чумаквой ёнига қўчқор минган Райҳон қизиқ қўшилади...

Достондаги қаҳрамонлар минган хачир, ғирот, туя, қўчқорлар ҳам ўз хўжайинлари феъл-атворининг шаклланишига муносиб ҳисса қўшишади. Асарда инсон, ҳайвон образларидан ташқари достон-қиссанинг бошдан-оёқ меҳмонларидан бўлган бир қаҳрамон образи ҳам борки, бу Олтиариқ тумани ва олтиариқликлардир.

Афандисифат болакай Мешполвон ҳам Олтиариқдан чиқиб, шунчаки ҳангоматалаблик билан мушкул сафарга отланаётгани йўқ. Унинг муқаддас орзу-мақсади бор. Сепкилшоҳ бошлиқ босқинчи ёвлар оёғи остида топталиб ётган Ватанини озод, қадимгидай мустақил ва обод қилиш учун курашмоқ, жанг қилмоқ лозим. Бу йўлда у жиддий синовларга дуч келаркан, ўзини йўқотиб қўймайди. Тажрибасизлиги, билимсизлиги гоҳида қаҳрамонимизга панд бериб, йўлдан оздиргандай бўлади. Бироқ асосий масала — имон ва эътиқод собитлигида ҳеч қандай ёвуз куч Мешполвонни эзгу ниятидан чекинтиролмайди.

Ниҳоят, лашкар ишғол қилиниши лозим бўлган Сепкилшоҳ салтанати пойтахтига яқинлашар экан, Қизқўрғонга етиб келади. Босқинчи турли мамлакатлардан қул-асира қилиб келтирилган гўзал қизларни шу қўрғонда «тарбиялаб», сўнг сайилларда катта пулга сотар эди. Асарда бир кўриниш бериб ўтган букри чол тилидан муаллиф бу воқеага шундай муносабат билдиради:

Қилни савдо қилишар,
Филни савдо қилишар,
Дилни савдо қилишар,
Тилни савдо қилишар,
Қандай замон келдики
Пайдо бўлса қизбозор?

Сепкилшоҳ салтанатининг маънавий чириклигини ифодалашда қўл келган бу детал янада кучайтирилиб, совет замони метод-ақидаларидан бири бадиий ифодаланади: Қанот чиқариб тепадан тушишга интилиб, ўз шоҳининг ғазабига дучор бўлган лашкарбошини жазолаш учун вазиру нозирлар кўп усуллар таклиф қилишади. Аммо Сепкилшоҳнинг ўз синалган усули бор:

Уринмайлик оқлаш учун
Дўстни омон сақлаш
учун
Ўлигига йиғлаш учун
Тепкилайлик ўзимиз...

Сепкилшоҳ ва Мешполвон лашкарлари ўртасидаги жанг авж пардага чиқади.

Гоҳ осмонни ўраб увлар,
Нарвонларни бураб увлар,
Ёвни қордек кураб увлар,
Мешполвоннинг аскарлари.

Ушбу ҳаёт-мамот жангида ниҳоят нур зулмат устидан, адолат ёвузликдан устун келади. Сепкилшоҳ бандилари ҳам исёнга кўтарилгач, Мешполвон лашкарларининг қўли баландлашади. Бандиларга бош бўлган исёнкор-йўлбошчи озодлик лашкарига келиб қўшилгач, кўнгилсиз вазиятнинг устидан чиқади. Озодлик кураши йўлбошчиси Мешполвон бошидан қаттиқ жароҳатланган эди... Ўғил устида ота фарёд чекади:

Ёв чиритган ўтлоғ
Ёв куритган булоғ
Ёв иритган тупроғ ... учун
Кичик жонинг
керакмиди?

Сўлиб битган гулшан
учун
Оёқдаги кишан учун
Топталган ору шаън
учун
Кичик жонинг
керакмиди?

Хайриятки, курашларда пишган, чиниққан қаҳрамонимиз оғир хасталикни енгиб, кўз очади. Тез фурсатларда тузалаборади...

Ота-она, қариндош-уруғлар, миллатдошлар, Ватан озод бўлди! Қаҳратония Мешполвоннинг вазири — Гўрўғлибек авлоди Ошиқбола қўлига ўтди. Ғалаба нашидаси, тўю тантана, байрам бошланди. Ошиқболани Ойтуморга уйлантираётган Мешполвон ўзи ҳам табиб қиз Ачахонни кўз остига босиб, салтанатининг пойтахти Олтиариққа олиб кетиш пайидан бўлиб турибди...

Худди аломат мултфилмни эслатувчи ушбу достон-қисса омон-омонлик, ғалаба билан якун топди. Кичик мактаб ёшидаги болаларга бағишланган асар бугун минг йиллиги нишонланаётган «Алпомиш»нинг давоми, озодлик ҳақидаги ярим ҳазил, ярим чин ният-башоратнинг бадиий-рамзий кўриниши.

1988 йилда ёзилиб, 75 минг нусхада чоп этилган бу асар қарам давлатнинг болаларига тарқатилган озодлик варақалари эди! Ўзбек адабиётида, унинг таркибий қисми болалар-ўсмирлар адабиётида Ватан озодлиги ва миллий мустақиллик мавзуида яратилган ошкоралик кўринишидаги адабий намуналарнинг бири эди!

Маҳмуд САТТОРОВ

ХАЛҚ ШОИРАСИНИ ХОТИРЛАБ

Ёзувчилар уюшмасида

Ўтган жума куни Ёзувчилар уюшмасида шоира Зулфия ижодига бағишланган хотира соатлари бўлди.

Даврани уюшма раисининг биринчи ўринбосари шоир ва адиб Йўлдош Сулаймон очди. «Саодат» ойномасининг бош муҳаррири, Ўзбекистон халқ шоираси Ойдин Ҳожиева давра иштирокчиларини минбарга таклиф этар экан, Зулфия ижодининг сўнмас қирралари — бадиий тиниқлик, беғуборлик, бахтиёр ўктамликни таъкидлади, устоз шеърларидан парчалар ўқиди.

Таниқли ижродкорлардан Ҳамид Ғулом, Тўлапберган Қайипберганов, Рамз Бобожон, Жуманиёз Жабборов, Иброҳим Ғафуровлар шоира Зулфиянинг улкан ижтимоий фаолияти ҳақида сўзладилар.

Қутлибека Раҳимбоева, Шарифа Салимова, Муҳтарама Улуғова, Дилбар Саидова, Дилбар Ҳайдарова, Мукаррама Муродова ва бастакор Шоҳида Шоҳимардоновалар устоздан олган адабий сабоқларни, шоиранинг ибратомуз инсоний фазилатларини ёдга олдилар.

Кўпчилигимиз Зулфия опанинг камтарин ва ўта андишали инсон эканига бир неча бор гувоҳ бўлганмиз. Масалан, устоз ўзининг 80-баҳори, ташрифи арафасида «Халқ сўзи» газетаси таҳририятига жуда тиниқ, баркамол янги шеърини йўллагандилар. Асар ўша куниёқ саҳифага туширилди. Шеър яратилган сана ҳам ёзиб қўйилди. Муаллиф бундан хабар топдилар-да, оқшом чоғи газета босишга ҳозирланаётганда таҳририятга қўнғироқ қилиб, шундай дедилар:

— Шеър ёзилган санани олиб ташланглар. Ахир уч кун олдин ёзган шеърим сиёҳи қуримаёқ чиққанини кўрган одамлар нима дейишади? Устоз 80 ёшга тўлган кунида ҳам ўз ижодига бир саҳифа ажратилганига истиҳола қилган эдилар.

Шоира ижодида бошқа ҳеч кимда учрамайдиган яна бир ибрат борки, у тинимсиз, узлуксиз ижоддир. У киши умрининг ҳар бир янги довонида бири-биридан рангин, бири-биридан юксак шеърий туркум — нурдасталар яратди: 50 ёшида — «Водий тўҳфаси» («Ўйлар»), 60 ёшида — «Шалола», 70 ёшида — «Тонг ва шом аро», 80 ёшида «Хотирам синиқлари» достони. Бундай камолот камдан-кам ижодкорга насиб этадиган бахт.

Зулфияхоним хотирасини эъзозлаганларга ана шундай фазилатлар мерос бўлсин, деган орзу кўнгилларда жўш урди.

Йўлдош Сулаймоннинг таклифи билан Зулфияхонимни яқиндан билган кишиларнинг хотираларини жамлаб нашр этишга келишилди.

Шоиранинг қизи — Олима Ҳулкар Олимжонова Зулфия ижодхонасида эълон қилинмаган бой қўлёзма мероси мавжудлигини айтиб, йиғилганларга миннатдорчилик изҳор этди.

ҚЎНҒИРОТЛИК МУЛЛА ИСҲОҚ ИЗЛАРИ

Бундан 135 йил муқаддам дарвиш қиёфасида юртимизга келган можаристонлик Армин Вамбери ҳақида мен бир мақола ёзиб, ҳафталикда чоп эттиргандим («ЎзАС», 1989 йил, 15 сентябр, 38-сон, 5-бет). Бу мақолада Вамбери ўзи билан бирга Оврупога олиб кетган Хевадаги Муҳаммадамин мадрасаси толиби, асли қўнғиротлик мулла Исҳоқ тўғрисида ҳам қисқача маълумот берилганди. Бу мақола Мулла Исҳоқнинг кейинги тақдири хусусида.

Ўша вақтларгача мулла Исҳоқ ҳақида Вамбери ёзганлардан ташқари яна будапештлик туркolog олим Георгий Кара нашр эттирган бир асар таржимасидан парчалар мавжуд эди. Бунда профессор Г. Кара мулла Исҳоқ можар тилидан ўзбек тилига айрим асарларни таржима қилганлигини айтиб, можар ёзувчиси Янош Аренннинг «Ажабли оҳунинг ҳикояти» шеърий асарини мулла Исҳоқ ўзбекчалаштирган шаклидан кичик бир парчани (62 сатр) «Шарқ юлдузи» журналида (1981 йил 2-сон 225-бет) эълон этганди.

Тақдирнинг тақозоси туфайли профессор Георгий билан Индиана университетининг бир бўлимида дарс бериш шарафига муяссар бўлиб қолдик. Кўпинча бирга бўламиз, суҳбатлашамиз. Суҳбатларнинг бирида гап мулла Исҳоқ ҳақида кетди. Проф. Г. Кара «ЎзАС»да чиққан Вамбери тўғрисидаги мақола билан таниш бўлганлигидан «Мулла Исҳоқ ҳақида яна материаллар бўлиши керак. Суриштириб кўрмадингизми?» — деб сўраб қолди. Мен профессорга Ғарбий Оврупо мамлакатларида чоп этилган баъзи асарларда мулла Исҳоқ ҳақида ҳам йўл-йўлакай фикр баён қилинганлигини айтиб, Можаристонда нашр қилинган ишлардан бехабар эканлигимни билдирдим. Г. Кара «1864 йилдан кейин Можаристон Фанлар академияси «Илмий ишлар»и саҳифаларида мулла Исҳоқнинг ҳам асарлари босилиб чиққанлиги ҳақида маълумот бор. Қайси йили чиққанлигини билмайман. Бу «Илмий ишлар»ни энди сиз бир бошдан варақлаб чиқишингизга тўғри келади» деб маслаҳат берди. Қулай фурсат топиб, бир ярим асрдан бери чоп этилиб келинаётган ва машҳур кутубхонага барча сонлари териб қўйилган бу «Илмий ишлар»нинг 1864 йилги охирги сонларини варақлаб чиқдим. Мулла Исҳоққа оид бирор хабар топа олмадим. Бу «Илмий ишлар»нинг 1865 йил сонларини варақлар эканман, ўзимда бир ажиб ҳис сездим.

Мулла Исҳоқ — фолклоршунос

Мулла Исҳоқнинг ўзбек халқ ижодига бағишланган катта иши илмий тўпламнинг мана шу 1865 йилги сонида босилиб чиққан экан. Можаристон Фанлар академияси Филология бўлими чоп этган «Тилшунослик ахбороти» тўпламининг 1865 йил 4-том, 2-сони 271-315-бетларида мулла Исҳоқ тўплаган ўзбек мақоллари, топишмоқлари, эртаклари, кичик ҳикоялари ҳамда унинг можар тилидан ўзбек тилига қилган 184 сатрли шеърий таржимаси босилиб чиққан.

Мулла Исҳоқ тўплаб нашр эттирган мақолаларнинг сони 44 та. Мулла «мақол» ўрнига «нақл» атамасини ишлатади. Бу мақолларнинг аксарияти ҳозирги кунларда ҳам ўзбек халқи томонидан ишлатилиб келинаётган мақоллар сирасига киради (Кўрсатилган тўплам, 271-275-бетлар):

1. Одам оласи ичинда, ҳайвон оласи тишинда *

(* Мулла Исҳоқ ишидан келтирилаётган барча мисоллар ўша давр ёзув нормасини бузмасдан, ҳозирги тилимизга мосламасдан, қандай бўлса, шундайлигича берилди — Х. И.)

2. Инасини кўр, қизини ол; қарасини кўр, бўзин ол.

3. Очлик нени йидирмас, тўқлуқ нени дидирмас.

4. Бол тутқан бармағини йалар.

5. Тилдан келган ҳам қўлдан келса, ҳама одам гадо бўлмай, султон бўлур.

6. Даъвогаринг потшо бўлса, арзингни алло эшитсин.

Мулла Исҳоқ тўплаган бошқа бир гуруҳ мақоллар ҳозирги адабий тилимизда ўша шаклда кам ишлатилиб, асосан шеваларда учрайди:

1. Уйумда йўқтур гўжалик, кўнглум истади хўжалиқ.

2. Қистанған ишка шайтон қўшилур.

3. Дунйаға ничик килген бўлсанг, бўйла китарсан.

4. Қорани йўвсанг, оқ бўлмас.

5. Кўп эткан, хўб этар.

6. Узоқ бўлса ҳам йўл йахши, йаман бўлса ҳам қиз йахши.

7. Арпа буғдай ош бўлди, олтин-кумуш тош бўлди.

8. Пуллу одамдин бало қўрқар.

9. Қўлим очиқ, йузум оқ.

10. Болалардин сўр хаварларни.

11. Ат арикликта, йигит ғариблиқта (билинар).

12. Имом ўйинан ош чиқмас, ўлу(в) кўзинан йош чиқмас.

13. Балиқ еган тўқ бўлур, куч-қуввати йўқ бўлур.

14. Осилажак одам су(в) ға ботмас.

Мулла Исҳоқ ишида фақат 6 та топишмоқ келтирилган. Бу топишмоқлар ҳозирги билимдон ўқувчи учун ибтидоий туюлади. Шулардан бирини келтирамиз:

Ики боши бор, тўрт қулоғи бор, тўрт кўзи бор, алти айағи бор. Тўрт айағи минан йуради, йигирма тўрт тирноғи бор.

Шундан сўнг «Ҳикоятлар» сарлавҳаси остида 13 та латифа, эртак, қисқа ҳикоялар берилган. Олдин олтита ҳикоя, латифа берилиб, кейин учта латифа келтирилган . Бу уч латифанинг келиб чиқиши можарча бўлиб, олдин Йозеф Буденц мулла Исҳоқни бу латифалар мазмуни билан таништирган. Мулла бўлса тушунганини ўз тилида баён қилиб берган. 10 ва 11 рақамли катта ҳажмли эртаклар ўзбек халқ ижоди намуналаридан бўлиб, мулла уларни Хева шевасида келтирган. 12 рақамли ҳикоя асли усмонли турк тилида чиққан «Қирқ вазир» китобидан олинган бир қисм. 13 рақамли ҳикоя эса ўзбек тилининг Хева шевасида айтилган «Тўтинома»нинг кичик бир бўлагидир.

Мулла Исҳоқ тўплаган латифалардан бирини келтирамиз:

Бир шаҳарда бир золим потшо бор эрди. Бир гун у золим потшо бир ўзи шаҳардан четка чиқти. Бир одамни кўрди бир ағачнинг тагинда.

Сўради: — Эй одам! Бу мамлакатнинг потшоси нечик одамдир? Йахшими, йаманми?

Айтти: — Кўп йаман, золим одам.

Потшо айтти: — Мени биласанми?

— Билмайман, — деди.

— Бу мамлакатнинг потшоси менман, — деди (потшо).

У вақтда у одам кўп қўрқди. Потшо (буни) билди ва сўрди: — Не одамсан? (Не йерлисан?)

— Мен палон бойнинг ўғли бўламан, — деди, — ҳар ойда уч кун чилли (жинни) бўламан. Бу кун уч куннинг аввалги куни.

Потшо кулди, бу одам ҳеч сўз сўзламади.

(Ўша тўплам, 278-бет).

Ҳозирги кунларда ҳам ўзбек фолклори ва шеваларини ўрганишда мулла Исҳоқ тўплаган бу халқ оғзаки ижоди намуналарининг аҳамияти ниҳоят даражада каттадир.

Бу бўлимдаги материалларни проф. Й. Буденц шу йўсинда жойлаштиришни мулладан илтимос қилган. Бундан проф. Й. Буденцнинг мақсади можар матнлари ўзбек тилида қандай баён қилинишини билиш бўлган.

Мулланинг илк таржимонлик иши

Мулла Исҳоқ биринчи марта можар ёзувчиси Йанош Арани қаламига мансуб «Буданинг ўлими» номли қаҳрамонлик эпосининг бир қисмини «Ажабли оҳунинг ҳикояти» сарлавҳаси остида ўзбек тилига таржима қилган ва 184 сатрини юқорида эслатиб ўтганимиз халқ оғзаки ижоди намуналарига илова этган.

Таржима учун нега Йанош Арани асари танлаб олинганлиги мени кўп ўйлантирди. Бунга жавоб топиш мақсадида ўша йиллари чоп этилган асарларга мурожаат қилдим. Аниқлашимча, Й. Арани ўз даврининг таниқли шоири бўлиш билан бирга ўша йиллари Можар Фанлар академияси Бош котибларидан бири вазифасида хизмат қилар ҳам экан. Демак, Академия ходими Й. Буденц ўз Бош котибининг асарини мулла Исҳоққа таржима қилиш учун топширган.

Проф. Й. Буденцнинг гувоҳлик беришича, 1865 йилги нашрида ҳам мулла Исҳоқ таржимаси тўла ҳолда чоп этилмай, балки фақат можар профессорини қизиқтирган қисмлари босилиб чиққан. Аслида мулла Исҳоқ Й. Арани асарининг катта қисмини ўзбек тилига ағдарган. Мулла Исҳоқнинг бу таржимаси илк бор «Косору» журналининг 1865 йилги 9-сонида босилиб чиққан.

Бу ишнинг нашр этилишига асли келиб чиқиши олмон бўлган, бироқ Можаристонда яшаб, ижод қилган Можаристон Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси, туркшунос олим Йозеф Буденц (1836-1892) сабабчи бўлган. Мазкур ишга Ж. Буденц «Сўзбоши» ёзган ҳамда мулла Исҳоқнинг материалларига асосланиб, ўзбек тилининг Хева шеваси фонетик ва морфологик хусусиятларига оид илмий тадқиқот ҳам яратган ҳамда ўзининг бу тадқиқотини Можаристон Фанлар академияси «Тилшунослик ахбороти»нинг икки сонида чоп эттирган.

Й. Буденц 1864 йилнинг иккинчи ярмида уч ой мобайнида мулла Исҳоқ билан бирга ишлаган. Мулла тўплаган мақол, топишмоқ, ҳикоя, эртакларни лотин ҳарфлари билан транскрипция қилган ва уларни можар тилига ағдарган. Шунингдек, можар матнларини мулла Исҳоққа тушунтириб, уларни ўзбек тилига таржима қилдирган. Шу йўл билан мулла Исҳоқ можар шоири Йанош Аранининг «Буданинг вафоти» қаҳрамонлик эпосининг олтинчи қўшиғини ўзбекчалаштирган. Мулла Исҳоқнинг бу таржимаси ўзбек ва можар тиллари тузилишини муқояса қилиш учун асқотган. Мулла Исҳоқнинг бу иши можар тилидан ўзбек тилига қилинган биринчи бадиий таржима ҳисобланади.

* * *

Ўрта Осиёни тадқиқ этиш А. Вамберининг сафари билан якунланмади, балки можар сайёҳининг сафари бизнинг ўлкага бўлган Оврупонинг қизиқишини янада оширди. А. Вамбери, Й. Буденц ва бошқа тадқиқотчилар мулла Исҳоқдан иложи борича кўпроқ фойдаланишга ҳаракат қилганлар. А. Вамбери юртимиздан ўзи олиб кетган қўлёзма асарларни ўрганишда мулла ёрдамига суянган бўлса, Й. Буденц ва бошқалар мулладан Туркистон тилларини ўрганишда фойдаланганлар.

Мулла Исҳоқ борганидан кейин фақат бир йил ичида можарча гапиришни, ўқиб-ёзишни ўрганиб олганлиги ҳақида А. Вамбери ҳам, Й. Буденц ва бошқалар ҳам хабар берадилар. Бироқ мулла Исҳоқнинг академия кутубхонасида узоқ муддат ишлаганлигини тасдиқловчи бирор ҳужжат Можар ФА архивида қолмаган.

Мулланинг биринчи кийган шими ва биринчи олинган расми

Нотаниш одамлар билан тил топишиб кетиш хусусияти ҳар бир яширин топшириқларни бажарувчи ходим сингари А. Вамберида ҳам ўта кучли бўлган. Қайси шаҳар, кентга борса, у ўша ерда ўзига асқотадиган кишини топиб олиб, ундан ўз манфаати йўлида фойдаланиш салоҳиятига эга бўлган.

Мулла Исҳоқ билан Теҳронга қайтиб борганида ҳам бошқа керакли одамлар қатори у Сантос исмли можар миллатига мансуб тикувчи билан ҳам дўстлашиб қолган. Сантос А. Вамберига ва Мулла Исҳоққа бир жуфт ўзи тиккан оврупо бичимидаги шимни ҳадя этган. Мулла Исҳоқ ҳайратланиб олган ва анча кейин кийган бу шим мулла кийган биринчи Оврупо шими бўлган. Сантос ҳам мулла Исҳоққа биринчи марта шим кийгизган тикувчи бўлганидан узоқ вақт мағрурланиб юрган.

Шу вақтга қадар бизга мулла Исҳоқнинг фақат битта фото расми ҳужжат сифатида етиб келган. Бу расм «ЎзАС» ҳафталигининг юқорида эслатиб ўтганимиз (1989 йил 15 сентябр, 38-сон, 5-бет) мақолага илова этилганди. Кейинчалик маълум бўлишича, мулла Исҳоқ ва А. Вамберининг бирга тушган ўша ягона расмини ўша кезлари Теҳрондаги Эрон шоҳи саройида фото мухбирлик қилган, Вамберининг яна бир таниши М. де Блоквилл (M. de Bloqueville) олган. Бу фото мухбир ҳам А. Вамберининг Теҳрондаги танишларидан бири бўлиб, у ҳам А. Вамберига ўхшаш яширин, қалтис ишлар билан шуғулланган ва шу сабаб Эрон-туркман можаросида у қўлга туширилиб, бир қанча вақт туркманлар қўлида асирликда ҳам бўлган. А. Вамбери ва мулла Исҳоқларнинг Теҳронга келишларидан олдин бу «фото мухбир» ўн минг дукат пул эвазига озод этилган.

Мулла Исҳоқнинг Оврупони ва оврупоҳикларни кашф этиши

СУРАТДА: мулла Исҳоқнинг шу кунгача топилган ягона расми

Айрим оврупо тарихчиларининг ёзишларига қараганда, Пешт шаҳрига борганидан кейин мулла Исҳоқ бир қанча муддат оврупоча овқатларни ея олмай юрган ҳамда ўз миллий кийими (оқ қўйлак, узун оқ иштон, чопон, салла)ни оврупо кийим-кечагига алмаштирмасдан, бошда салла, устда чопон, Пешт шаҳри билан таниша бошлаган.

Пешт кўчаларига ётқизилган бир хил ҳажмдаги тошлардан тортиб, муллани ҳар бир нарса қизиқтирган. Айниқса, кўчадаги йўловчиларнинг жуда тез юриши ва арава-извошларнинг чаққонлик билан бир кўчадан иккинчи кўчага бурилиши уни ҳайратга солган.

Ҳамма нарсадан ҳам аёллар унинг эътиборини ўзига ром этган. Мулла Исҳоқ бир воқеликка ҳеч тушуна олмаган. У «Қандай қилиб шундай ақлли фарангилар ўз хотинларига шундай кийимда кўчада якка ўзлари ҳимоячисиз юришларига рухсат берадилар?!» — деб таажжубланган.

Кундуз кунлари мулла Исҳоқ телеграф олдида туриб хабарлар оқимини кузатишни одат қилган. Кечалари бўлса, газ лампаларига қараб, «Наҳотки бу ёнаётган темир бўлса?!» — деб, бу жумбоқнинг тагига етишга интилган.

Пешт меҳмонхоналаридаги ҳашамларга қараб, мулла «Можаристонда камбағал йўқ экан-да», деган ўйга келган.

Булар мулла Исҳоқнинг Можаристон пойтахтидан илк бор олган таассуротлари бўлган. Ҳаёт ҳақиқати жуда тез фурсатда унинг кўзини очган, осмонда учиб юрган ташқи таассуротлар ҳақиқат билан тўқнашгач, пуфакчалар каби ёрилиб кетган ва мулламизни кўкдан ерга олиб тушиб қўйган. Оврупода ҳам кўпчилик камбағаллардан иборат эканлигига, фақат ташқи кўриниш ялтироқ туюлаётганлигига мулланинг ақли ета бошлаган.

Бир йил ичида мулла ерли тилни мукаммал ўрганиб олиб, ўзини қизиқтирган масалаларни янги таниш-билишларидан сўрашдан тортинмаган. Мулланинг онги билан бирга ташқи кўриниши ҳам ўзгара бошлаган. Бир йил ўтгач у оврупоҳиклар каби кийина бошлаган, ҳатто кун иссиқ вақтларда ҳам қўлига оқ қўлқоп кийиб юриш одатидан у ўзини бенасиб этмаган.

«Буни татарлар базми дейдилар!»

Маълумки, А. Вамбери 1864 йили мулла Исҳоқни Пешт шаҳрида дўстлари қўлига топшириб кетганидан кейин, бир йил ўтгач, Лондондан ўз ватанига қайтади ҳамда оврупо кийимидаги можар тилида бийрон гаплашувчи муллани кўриб, тили калимага келмай қолади.

Тарихий манбаълар шундан далолат берадики, А. Вамбери мулла Исҳоқни ўз уйида хизматкор-котиб сифатида сақлаган.

Ўғли Рустамнинг гувоҳлик беришича, А. Вамберининг, бир неча котиблари, тўғрироғи ўқимишли хизматкорлари бўлган. «Баъзан уйимизга бир вақтнинг ўзида иккита ё учта котиб келарди ва улар турли столлар ёнига ўтиришар, Вамбери уларга уч хил тилда — немис, француз ёки туркий тилда гапириб турар, улар ёзарди» деб эслайди Рустам (Қаранг: Л. Алдер ва Р. Далби, Виндзор қасри дарвиши (инглиз тилида). Лондон, 1979, 263-бет).

А. Вамбери эсдаликларида келтирилишича, мулла Исҳоқ можар академиясида ёрдамчи кутубхоначи бўлиб ишлаган. Бироқ вамберийшунос мутахассислар мулла Исҳоқнинг бундай лавозимни қонуний эгаллаганлиги ҳақида ҳеч бир ҳужжат топа олмаганлар.

А. Вамберининг ўғли Рустам ўз хотираларида мулланинг ўз устози уйида хизматкор вазифасида юрганлиги билан боғлиқ бир воқеани эслайди: Бир куни кеч тундан эртаси тонггача Вамбери уйининг пастки қаватида яшовчи хонадонда ўтириш уюштирилиб, мусиқа тинмаган. А. Вамбери мулла Исҳоқни шикоят билан қўшнининг уйига туширган. Қўшни муллага: «Яхши. Бироқ буни можарлар базми дейдилар!» — деб чиқариб юборади. Қўшнининг меҳмонлари тарқалиб, ўзлари дам ола бошлаган вақтда, А. Вамбери мулла Исҳоққа полни қаттиқ тепиб, шовқин кўтаришни буюрган. Ўз базми тугаб, эндигина дам олаётган пастдаги қўшни шикоят қилиб, Вамберилар уйига чиққач, А. Вамбери «Яхши. Бироқ буни татарлар базми дейдилар!» — деб, бақириб жавоб қайтарган.

Афтидан мулла Исҳоқ бирор ерда қонуний ишламасдан, А. Вамберининг топшириқларини бажариб, ундан чой-чақа олиб, узоқ муддат унинг уйида хизматкор сифатида истиқомат қилиб турган кўринади.

Мулла Исҳоқ ҳаётининг номаълум саҳифалари

Мулла Исҳоқдаги ўзгариш жуда тез ва жуда катта бўлган. А. Вамберининг ўз хотира китобига кейинчалик 1868 йили илова этилган қўшимча бобларда эътироф этиб ёзишича,

«Қандайдир икки йил олдин ўзининг миллий кийимларига ўралиб... юрган бир ўрта осиёлик ҳозирги кунда кийинган-таранган, можарларнинг ўзига ярашган костюмида ғарб овқатлари ва урф-одатларига кўникиб юришини, шундай катта фарқ бўлиши мумкинлигини мен ҳануз тасаввур ҳам эта олмайман. Тақдирини муллалик ҳаётига бахшида этмоқчи бўлган, Муҳаммадамин мадрасаси ҳужрасида ёлғиз ўзи тиловат қилиш ё ислом қонунларини ёдлашга ғарқ бўлиши мумкин бўлган бир мулла ҳозир Оврупо академияси кутубхонасида катта қўлёзмалар саҳифаларини очяпти, юнон ва лотин адабиётларидан ташқари яна фалсафа ёки дунё ва дин тарихига оид китоблар билан танишяпти. Олдин Оврупо сўзини эшитганлиги гумон бўлган... бу мулла ҳозир Оврупонинг энг етакчи газеталаридаги мақолаларни ўқияпти, ғарб мамлакатларидаги турли сиёсатларни муҳокама этяпти ва шарқий яримшар билан ғарбий яримшарни иккиланмасдан бир-бирига қиёслаяпти» (Қаранг: Армин Вамбери, Ўрта Осиё очерклари. Менинг Саёҳатларим, Саргузаштларим ва Ўрта Осиё Этнологияси китобларига қўшимча боблар (инглиз тилида). Лондон, 1868, 150-151-бетлар).

Бу масалада А. Вамбери ҳақ эди. Илмга чанқоқ мулла Исҳоқ Оврупо илмидан иложи борича кўпроқ баҳраманд бўлаётганди. Можар олимларига туркий тилларни ўргатиш билан бирга ўзи ҳам улардан кўп нарсани ўрганаётганди. Булардан ташқари, ҳатто лотин ва юнон адабиёти билан ҳам ошно бўлишга интилиши мулланинг илм доираси нақадар кенгайиб борганлигини кўрсатиб беради.

Мулла Исҳоқнинг ватанини қўмсаши, унинг Оврупога бўлган муносабати ҳақида А. Вамбери 1868 йилдаёқ ўз хулосасини чиқариб қўйганди. А. Вамберининг хулосасига кўра, **«Мулла туғилган ерига нисбатан деярли соғиниш сезмайди. У бизнинг ғарб маданиятимизни қуйидаги сабабларга кўра севади: биринчи ўринда у жамиятнинг якка шахсларга кўрсатадиган муҳофазасидан ва давлат томонидан зулмнинг йўқлигидан хурсанд. Ўрта Осиёда инсон ҳаёти йўлларда қароқчилардан, шаҳарларда ҳукмдорларнинг доимий ваҳший фармонларидан муҳофаза этилмаган. Иккинчидан оврупоҳиклар баҳраманд бўлаётган қулайликлар муллани ўзига ром этади... Учинчидан бу ер (Оврупо)да дин ва миллатнинг ҳар хиллиги сезилмас даражададир...»**

А. Вамберининг бу хулосаси ҳақиқатдан анча йироқ эди. Оврупо, Можаристон ва устози А. Вамбери ҳақида мулла Исҳоқнинг ўз хулосаси бор эди. Унинг хулосаси устозининг хулосасидан кескин фарқ қиларди.

Ташқи муҳит, можар тилини (ўқиш ва ёзишни) қисқа фурсатда эгаллаб олиши, бошқа оврупо тилларидан хабардор бўлганлиги, олимлар билан мулоқот мулла Исҳоқ онгида ўзгаришларга сабаб бўлган. Мулланинг аста-секин ўз устози А. Вамберидан ихлоси қайта бошлаганди.

Мулла Исҳоқ А. Вамберининг ўз устозидан кўнгли совиган ягона шогирди эмас. А. Вамберининг энг машҳур шогирдларидан бири, машҳур Карл Броккелманнинг устози ҳисобланган яҳудий шарқшуноси Игназ Голдзайҳер ҳам 1892 йилдан бошлаб ўз устозининг пулга ўчлиги, сиёсий ва диний найранглари, иккиюзламачилиги учун ундан бутунлай юз ўгирганди. Игназ Голдзайҳер ўз кундаликларида ёзишича, устози А. Вамберининг қуйидаги хусусиятларини қабул қила олмаган: биринчидан, А. Вамберига ишониб бўлмаслик ва ундаги ҳақиқатдан узоқлилик. А. Вамберининг ҳар бир сўзи ёлғондан иборат эди. У бир вақтнинг ўзида Библиа Жамиятидан Библиани туркий тилга

Уммон ортидан мактуб

таржима қилиш учун ҳақ олишга ҳаракат қилган ва шу билан бирга керакли ерда ва керакли одамлар олдида ўзининг Маккага бориб ҳожи бўлганлиги ҳақида гапириб, уларни ишонтирмоқчи бўлган. Иккинчидан, бу одам (А. Вамбери)нинг бутун фикри-хаёли пул ишлашда бўлган. Учинчидан, у бошқалар, ҳатто ўз отасининг диний ишончи устидан кулган. А. Вамберининг ўзи христианликни қабул этган, у протестант бўлган. Шарқда бўлганида эса ислом динини қабул қилган... Гарчи у шоҳ ва шаҳзодалар, Истамбулдаги буюк султон билан таниш бўлган бўлса-да, олтмиш икки ёшга кирганида-ёқ у ёлғиз қолган.

Устозидаги бу салбий хусусиятларни биринчи бўлиб мулла Исҳоқ сезганди. А. Вамберининг қилаётган ножўя ишларига шерик бўлмаслик мақсадида мулла Исҳоқ энг тўғри йўлни танлайди — у устози А. Вамберидан узоқлашади.

Тадқиқотчиларнинг аниқлашларига кўра, бир марта мулла Австриянинг пойтахти Венага олиб борадиган йўл билан кетиб қолган. Аммо маълум фурсатдан сўнг, яна Пештга қайтиб келган. Олмон тилини яхши билмаслиги балки Австрияга бутунлай кетиб қолишига монелик қилгандир, балки (ва бу ҳақиқатга яқинроқ) христиан дунёсининг ҳамма ерида мусулмон учун хўроз бир хил қичқиришини мулла англаб етгандир.

Оврупо жўғрофиясини, харитани яхши ўрганиб олган мулла иккинчи марта Истанбул томонга бош олиб кетади ва ўшандан кейин А. Вамбери кўзига кўринмайди. Можар сайёҳ-олими ҳам ўзининг узоқ умри давомида, асарларида иккинчи марта мулла Исҳоқнинг номини тилга олмайди, асарларида эслаб ҳам ўтмайди.

* * *

Будапешт билан Балатон кўли ўртасидаги Веленсе (Velence) қабристонининг христиандан бошқа диндагилар дафн этиладиган қисмида бир қабр бор. Унга қўйилган қабр тошида бир меҳрибон инсон ёздириб қолдирган ушбу битикларни ўқиймиз:

«Itt Nyugzik
Molla Szadik
Azsia Torok
Szerzetec
Sz. 1836
Megh. 22 majus 1892
Aldas es beke
Hamvaira»

(Сўзма-сўз ва қаторма-қатор) Таржимаси:

Бу ерда дам оляпти
Мулла Содиқ
Осиёлик турк
Руҳоний
1836 йили туғилган
1892 йили вафот этган
Ўзи раҳмат қилсин,
жойи жаннатда бўлсин».

Можар тарихчиларининг ёзишига қараганда, дафн этилган мулла маҳаллий қизга уйланган ва шарқ қандолати сотувчиси бўлган.

Мулла Исҳоқ ҳам маҳаллий қизга уйланган бўлган. Бир қатор тадқиқотчиларнинг фикрича, мулла Исҳоқ ва мулла Содиқ бир киши. Содиқ мулла Исҳоқнинг ота исми бўлса керак. Мулла Исҳоқнинг туғилган йилига келсак, 1864 йили акад. Й. Буденц мулланинг ёшини тахминан 24 ларда деб кўрсатганди. Қабр тошидаги маълумот тўғри чиқса, мулла 1864 йили 28 га кирган бўлади. Бу унчалик катта тафовут эмас. Ҳар ҳолда бир вақтнинг ўзида юртимиздан чиққан икки мулла Можаристонга бориб қолиб, маҳаллий қизларга уйланмаган бўлса керак. Иккинчидан, яна бир туркистонли ўша минтақада яшаётган бўлганида, бу ҳақдаги маълумот , албатта, можар олимлари қулоғига етган бўларди.

Мулла Исҳоқ билан боғлиқ яна бир ҳануз ечилмаган воқеа китобларда келтирилади. Эмишки, «Мулла Исҳоқ Туркия билан боғлиқ бир хазинанинг қаерга яширинганлигини билган ва шу боис у ўз ажали билан вафот этмаган бўлса керак». (Қаранг: Л. Алдер ва Р. Далби, ўша асар, 267-бет.).

Масаланинг бу томони фақат Тангрига аён...

Бизни қизиқтирган нарса бошқа: Оврупо ҳақида тасаввури бўлмаган Хевадаги Муҳаммадамин мадрасасининг бир мулласи қисқа фурсатда Оврупо тилларини ўрганиб, маданияти билан ошно бўлиб, урф-одатига кўникиб, ерли олимлар билан баҳслаша олиш даражасига кўтарилиши ва кўп ҳолларда ўзининг улардан устун эканлигига имон келтириши шу кунги ёшларимизга ҳам ўрнак бўларли даражададир. Зеро илмга чанқоқ ўзбек ёшлари учун эгаллаб бўлмайдиган илм чўққиси, ўрганиб бўлмайдиган тил жаҳонда йўқдур.

Америка, Оврупо ва Осиёнинг турли ўлкаларига илм истаб бораётган ёшларимизнинг йўлини мулла Исҳоқ каби ватандошларимиз ёққан тафаккур чироғи доимо ёритиб турсин.

Хайрулла ИСМАТУЛЛА

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва Адабиёт жамғармаси атоқли ёзувчи Мирзакалон ИСМОИЛИЙнинг умр йўлдоши

ЗУҲРА ОПА

вафоти муносабати билан марҳуманинг оила аъзолари ва қариндошларига чуқур ҳамдардлик изҳор этади.

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси таҳририяти «Матбуот тарқатувчи» акциодорлик жамияти бош директори Рустам Қосимовга отаси

Саид ҚОСИМОВнинг

вафот этганлиги муносабати билан чуқур ҳамдардлик изҳор этади.

М.Ашрафий номидаги Тошкент давлат консерваторияси жамоаси кекса санъаткор, устоз-мураббий, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист

Рауза КАРИМОВАнинг

вафот этганлигини билдириб, марҳуманинг оила аъзоларига чуқур таъзия изҳор этади.

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ, ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
* * *
НОШИР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ «ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ

Ўзбекистон АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ
ÖZBEKISTON ADABIYOTI VA SAN'ATI
1998 йил

Манзилимиз: Тошкент — 700083, Матбуотчилар кўчаси, 32
Қабулхона телефони— 133-52-91

«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй
Босишга топшириш вақти—21.00.
Босишга топширилди 21.30.

Бош муҳаррир Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларга қайтарилмайди. Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Навбатчи муҳаррир — Холмуҳаммад КАРИМОВ

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ

СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН

Рўйхатдан ўтиш тартиби № 24. Буюртма Г. — 0239. Ҳажми — 3 босма табоқ. Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди. Нашр кўрсаткичи — 222. Ташкилотлар учун — 223. 1 2 3 4 5 6